

III: Värdets substans och storlek

Det slående med dagens kris är inte att arbetslösheten stiger – det var detta som kännetecknade både den stora depressionen och femtioalets recession – utan den inflation som följer på arbetslösheten: den generella prisökningen på så gott som varje vara vi köper. Stigande priser påverkar alla, oavsett om man har ett jobb eller inte. Oavsett hur man får sin inkomst så underminerar inflationen dess verkliga värde. Inflationen har – i synnerhet för arbetarklassen – den direkta effekten att den sänker värdet på den vara som arbetarklassen har att sälja: sin arbetskraft.

För kapitalisterna är det omvänt. Eftersom de äger de allt dyrare varorna, ökar deras välstånd i takt med priserna. Därmed ökar även den inkomst som kommer från försäljningen av dessa varor. Inflationen sänker arbetarklassens inkomster och ökar kapitalisternas, vilket orsakar ett värdeskifte från en klass till en annan. Den ökade arbetslösheten får dessutom effekten att arbetarnas löner sjunker ännu mer.

Krisens andra kännetecken är dess globala karaktär. Inflation är idag inte ett nationellt fenomen, som drabbar vissa länder medan andra genomgår en deflation: den är internationell och beror på dramatiska prisökningar på mat och energi. Dessa mat- och energikriser, som består av prisökningar i den utvecklade världen och en total otillgänglighet i delar av den underutvecklade världen, är resultat av en tydlig regeringspolitik. I fallet med energin är det välkänt hur OPEC-länderna 1973 dramatiskt höjer sina priser på råolja. Mindre känt är att USA:s regering uppmuntrar detta,¹ liksom det är mindre känt att både Sovjetunionen och Kina följer OPEC i härlarna genom att höja sina egna priser både hemma och för export.² När det gäller mat är prisökningarna i USA, och därigenom även på den stora del av den internationella matmarknaden som USA dominerar, även de ett resultat av regeringspolitik. En kombination av exportfrämjande, produktionsrestriktioner, devalvering och specialförsäljning till Sovjetunionen 1972 och 1975 driver upp priserna och håller dem höga, vilket orsakar minskade reallöner i väst och bidrar till den omfattande svälten i delar av Asien och Afrika.³

Ökande priser och förment brist på mat och energi tvingar oss att begrunda dessa varors pris och karaktär. Eftersom varor i ett kapitalistiskt samhälle fördelas beroende på pris, innebär prishöjningar minskad tillgänglighet. Härmed väcks frågor om tillväxtens gränser. Finns det och kommer det att finnas tillräckligt med mat och tillräckligt med energi? Sådana frågor leder nödvändigtvis till ett grundläggande ifrågasättande av varornas ursprung och av basen för deras produktion. Samtidigt blir frågan om varornas kvalitet viktigare i takt med att de blir

¹ Se V. H. Oppenheims artikel "Why oil prices go up (1) The past: we pushed them", *Foreign Policy* 25 (1976–1977), 24–57.

² "OPEC oil price change and COMECON oil prices", Radio Free Europe Research, RAD Background Report/244 [Östeuropa] november 1929, 1976.

³ Se Harry Cleaver, "Food, famine and the international crisis", *Zero-work* 2 (1977) 32–53.

dyrare. Vad får vi för pengarna? Är det just de här varorna vi vill ha? Är de säkra för oss och för vår miljö? Om inte, varför då?

Denna ökade politiska medvetenhet har resulterat i en bred kamp kring dessa frågor. Konsumentorganisationer, miljörelsen och insamlingskampanjer mot svält har alla vuxit fram ur en sådan kamp. Bland dem som drabbats hårdast av prisökningar och minskad tillgänglighet växer militanta direkta aktioner fram för att agera mot det oundvikliga inkomstbortfallet. Det tar sig uttryck i allt från ilska till direkta stölder och våldsamma protester.

Över hela USA har de företagsförluster – och, för arbetarklassen, vinster – som orsakas av snatteri stadigt ökat i takt med att fler och fler av de lägst betalda arbetarna vägrar betala de ökade priserna.⁴ I Sovjetunionen och Östeuropa ökar stölderna från staten.⁵ På så skilda platser som Turin i Italien och Crystal City i Texas vägrar arbetarna betala sina gas- och elräkningar och praktiserar något som blivit känt som självreducering av priser.⁶ Att sno från systemet, ”Ripping off Ma Bell”, har blivit en vitt spridd praktik i USA. Den ”svarta julafton” som ägde rum i New York under ett strömavbrott nyligen visar på iver hos kollektivet att helt strunta i priser när möjligheten ges.⁷ Då

⁴ Se de två skrifterna från amerikanska handelsdepartementet ”The cost of crime against business”, (Government Printing Office, 1976) och ”Crime in retailing”, (Government Printing Office, 1975). En besläktad form av direct tillägnelse finns beskriven i Jerry Adler, ”Employee thievery: a 6 billion dollar hand in the till”, *Sunday News Magazine of New York Daily News*, (11:e september 1977).

⁵ Se ”Whoever steals, lives better”, *New York Times*, (13:e april 1976). Det är inte bara att stjäla från staten som är en inhemsk tradition i Sovjetunionen och Östeuropa, utan under de periodiska protestvågorna (till exempel i Polen i juni 1976) verkar de två mest populära protestaktiviteterna verkar ha varit att sätta eld på kommunistpartiets högkvarter samt att plundra statliga butiker.

⁶ Bruno Ramirez, ”The working class struggle against the crisis: self reduction of prices in Italy”; Dick Merkel, ”Crystal citizens rejoice: Zavala judge blocks cutoff”, *San Antonio Express and News*, (3:e september 1977).

⁷ Det finns ett flertal artiklar som beskriver och analyserar händelserna

arbetare hållit de nationella regeringarna ansvariga för prishöjningarna har de gått till angrepp mot dessa på ett ofta våldsamt sätt. Händelserna i Polen i juni 1976 och Egypten i november 1976 är två av de mest dramatiska fallen, där våldsamma uppror tvingat regeringen att stoppa höjningarna av matpriser.⁸ I USA är biffbojkotten, kaffebojkotten och hamnarbetarnas vägran att lasta vete till Sovjetunionen exempel på aktioner mot prishöjningar.⁹

Under en sådan period, då klasskampen tvingar fram förändringar av varornas pris, kvantitet och kvalitet, är det uppenbart hur viktigt det är med en adekvat analys av varan. Vad är en vara? I vems tjänst står den? Vad representerar priset?

Helt riktigt känner arbetarna att de står under attack. Det är viktigt att förstå attackens natur och hur den kan bemötas. Marx analys ger oss en ingång till detta. Vi kommer att vinna ökad insikt genom att tillämpa hans analys på de enskilda varor, exempelvis mat och energi, som spelar en viktig roll i krisen. Vi kommer dessutom att studera varan arbetskraft, vars värde undergrävs av inflationen.

den 13–14 juli i *New York Times*, (14–20:e juli 1977). Den svarta julaftonen var bara det senaste dramatiska exemplet på denna form av verksamhet. De utbredda direkta tillägnelserna under storstadsupproren i mitten av 60-talet ledde till att de kallades "varukravaller". Se Russel Dynes & E. L. Quarantelli, "What looting in civil disturbances really means", *Transaction Magazine* 5, nr 6 (1968), 9–14. För en mer övergripande analys av denna period, se Paolo Carpignano "US class composition in the 1960's", *Zero-work* 1 (1975), 7–31.

⁸ För en sammanfattande analys av händelserna i Polen, se Harry Cleaver, "Food, famine and the international crisis", 58–60. Om Egypten, se artiklarna i *New York Times*, "Thousands in Egypt riot over price rise" och "Cairo eases prices, but rioting goes on", (19:e januari 1977); "Egypt's cities seem calm after 2 days of price riots", (21:a januari 1977).

⁹ Harry Cleaver, "Food, famine and the international crisis", 37–40.

Varan har två aspekter: bruksvärde och bytesvärde

Marx börjar sin kritiska undersökning med att analysera varans två grundläggande egenskaper. Han påpekar att varje vara har en dubbelnatur. Den har både ett bruksvärde och ett bytesvärde. I första delen av figur 2 skildras det som:

En vara har ett bruksvärde eftersom den har ett värde när den brukas – den är användbar eller nyttig. Den tillfredsställer ett mänskligt behov av ett eller annat slag. Den har samtidigt ett bytesvärde eftersom den har ett värde när den byts, det vill säga: den kan bytas mot något annat.

En varas bruksvärde och bytesvärde är inte bara två olika egenskaper eller aspekter: de är motstridiga egenskaper. En vara har ett bruksvärde bara om den är direkt användbar för den som har den. Den har ett bytesvärde bara om den inte är direkt användbar utan istället används som utbyte mot någonting annat. Bytesvärde är därför inte bara skilt från bruksvärde: det är dess exakta motsats. De definieras genom den motsatta position de intar i förhållande till varandra. Men likväl utgör de varans dubbelnatur, och varan är inget annat än enheten av dessa motsatser. Denna märkliga kombination av enhet och motsats, i vilken motsatserna bara har en mening i förhållande till varandra och på så vis är oupplösligt förenade, är precis vad Marx menade med en motstridig relation.

Detta låter som en paradox, ty för att ha ett bruksvärde måste ett föremål användas och inte bytas. Och för att ha ett bytesvärde kan det inte användas utan måste bytas. Denna motstridiga

situation, som Marx analyserat på djupet i *Till kritiken av den politiska ekonomin*, löser sig dock i den faktiska bytesprocessen. Bytesprocessen innehåller nämligen både utvecklandet av och lösningen på dessa motsättningar.¹⁰ Marx kallar detta ”varans metamorfos”. Innan en vara säljs och konsumeras, har dess bruks- och bytesvärde bara en abstrakt och potentiell existens. När den säljs, byts mot pengar ($V-P$), realiseras bytesvärdet. I detta byte framträder det realiserade bytesvärdets form som pengar. När pengarna sedan byts mot en annan vara som konsumeras ($P-V$), förvandlas dess bytesvärde åter till sin andra aspekt, bruksvärde, som då realiserar. Eftersom den fullständiga analysen av denna process kräver en förståelse av vad värde är, något som utvecklas först längre fram i kapitel ett, såväl som av bytesprocessen, som analyseras i kapitel två, presenteras Marx diskussion om hur denna lösning kan framträda först i kapitel tre. I kapitel ett finner vi bara en abstrakt sammanställning av bruksvärdet och bytesvärdet. Marx illustrerar denna relation med en mängd till synes vardagliga varor: linne, järn, klockor och spannmål (vete). Jag säger ”till synes” eftersom de flesta av dessa varor spelade en avgörande roll under den period av kapitalistisk utveckling som Marx analyserar: linne i textilindustrin, järn i produktionen av maskiner och kanoner, klockor för uppmätandet av arbetet, vete som grundläggande föda för arbetarklassen. Jag föreslår att vi här fokuserar på vår tids mest avgörande varor: arbetskraft, mat och energi.

Genom att fokusera på varan arbetskraft, vars bruksvärde och bytesvärde Marx analyserar i den andra och tredje delen av *Kapitalets* första band, tar vi oss direkt in i kapitalismens hjärta. I förra kapitlet såg vi att arbetskraften, eller kapaciteten att arbeta, är en vara på grund av att arbetarklassen tvingas sälja sin kraft och förmåga till kapitalistklassen. Arbetskraftens bruksvärde är dess förmåga att arbeta och att producera värde och

¹⁰ Karl Marx, *Till kritiken av den politiska ekonomin*, (Proletärkultur, 1981), 35–43.

mervärde (vilket Marx visar i kapitel sex och sju). Dess bytesvärde är det värde arbetarklassen får i utbyte mot försäljningen. Arbetskraftens bruksvärde och bytesvärde är klart motstridiga egenskaper, eftersom arbetskraft bara kan ha bytesvärde för arbetarklassen (då de inte har några produktionsmedel) och inte bruksvärde. Samtidigt har samma arbetskraft ett bruksvärde för kapitalisterna som kan köpa den och sätta den i arbete.

Även i fråga om mat visar sig en analys av dubbelnaturen vara avslöjande. Mycket av den mat som konsumeras i USA och Europa produceras av stora kapitalistiska jordbruksföretag hemma och utomlands. De enorma bolagens vetefarmer, bananplantagerna i Centralamerika och de argentinska pampasrancherna är alla kapitalistiska producenter som säljer sina varor på en internationell marknad. När maten till slut når matbordet, innehåller den inte bara betalt och obetalt arbete av produktions- och transportarbetare utan även det arbete som utförts av kockar, oftast hemmafruar. Matens bruksvärde ligger i näringsvärdet och smaken. Bytesvärdet ligger i de pengar som jordbruksbolagen och deras mellanhänder får från försäljningen. Precis som när det gäller arbetskraft och andra varor realiserar de två aspekterna genom byte.

Dessa illustrationer lyfter fram en djupare egenskap hos varuformen. De två kategorierna bruksvärde och bytesvärde är inte bara abstrakta begrepp, och existerar inte bara i varans omvandling i bytesprocessen. *De uttrycker också den dubbelsidiga motsättning som kännetecknar kapitalismens klassrelationer.* Bruksvärde och bytesvärde bildar, precis som arbetare och kapitalister, en motsatsernas enhet. De båda aspekterna utgör varandras motsatser, men existerar samtidigt bara i relation till varandra. Vi kan se hur klassrelationen innehåller dessa aspekter av varuformen och hur varuformen i sig själv, åtminstone delvis, är ett uttryck för denna form av klassamhälle.

Vidare kan vi se hur *de två aspekterna visar på två olika klassperspektiv.* I huvudsak är synen på varan som bruksvärde ett

arbetarklassperspektiv. Arbetare ser varor i första hand som användbara föremål, saker som kan tillfredsställa behov. Kapitalister ser samma varor i första hand som bytesvärde. De är medel som gör att kapitalismen kan expandera och öka sin sociala kontroll. Samtidigt visar exemplet med arbetskraft att dessa perspektiv inte är så enkla och fasta. Vi har sett hur arbetarklassen upptäcker sin egen arbetskraft som en alienerad vara som för dem endast kan ha ett bytesvärde, och inte ett bruksvärde. På samma sätt är kapitalisternas huvudsakliga intresse inte arbetskraftens bytesvärde utan snarare dess bruksvärde. Men eftersom kapitalet är intresserat av mervärde måste det på en och samma gång intressera sig för arbetskraftens bruksvärde – den mängd värde som arbetskraften kan producera – och dess bytesvärde – den mängd värde som den måste betalas. Eftersom den kämpar för bättre arbetsförhållanden, har arbetarklassen på samma sätt ett intresse av hur arbetskraften används.

I fråga om mat intresserar sig arbetarklassen i första hand för bruksvärdet. Men det faktum att maten har ett bytesvärde, ett pris i pengar som begränsar tillgången på mat, innebär att de även måste ta hänsyn till bytesvärdet. Kapitalisterna måste i sin tur ta hänsyn till bruksvärdet om de ska kunna sälja sina produkter. Rutten mat går inte att sälja: snabbris måste ha en acceptabel smak och bröd måste vara vitt eller mörkt beroende på vilken grupp av arbetare det säljs till. Vi kan se hur dessa perspektiv är ömsesidigt beroende av varandra. Det är just därför att arbetarna har behov (och inte har medel att producera vad de behöver) som kapitalet kan sälja dessa bruksvärden och realisera det eftersträvade bytesvärdet. Det är just därför att arbetskraften har ett bruksvärde för kapitalet, som den har ett bytesvärde för arbetarna.

Detta för oss vidare till två ytterligare observationer. För det första är en varas betydelse för de olika klasserna inte entydig. Den innehåller alltid både bruksvärde och bytesvärde. Arbetarklassens fixering vid bytesvärde och kapitalisternas fixering

vid bruksvärde är ett resultat av kapitalisternas framgång i att påföra sitt samhällssystem. För det andra skiljer sig innebörden av bruksvärde och bytesvärde, beroende på ur vilket av dessa två perspektiv en vara betraktas. Vi måste därför analysera hur bruksvärdets och bytesvärdets betydelse skiljer sig åt för arbetarklassen och kapitalistklassen.

Låt oss undersöka dessa frågor utifrån våra tre varor. Vi börjar vår analys med arbetskraft. Om vi närmar oss arbetskraftens bruksvärde utifrån de olika klassperspektiv får vi tämligen olika resultat. På ytan tillhör arbetskraftens bruksvärde helt kapitalisten, som har köpt den och som konsumerar den i produktionsprocessen. Som vi har sett i det förra kapitlet ligger arbetets bruksvärde i att kapitalisterna använder det som grundläggande medel för social kontroll. För kapitalisten är förmågan att kunna påföra arbete förmågan att behålla social kontroll. Arbetskraftens bruksvärde ligger dessutom i dess förmåga att producera värde och mervärde. Kontroll och värde är inte separata bruksvärden. Vi kommer snart att se att värdets substans är arbete och att arbete är ett medel för social kontroll.¹¹ Därför är mervärde inte bara merarbete utan även den kapitalistiska produktionens mål samt ett mått på dess framgång i att påföra sig självt som ett samhällssystem.

Men arbete kan ha vissa former av bruksvärde även för arbetarklassen. Även om vi förkastar den politiskt farliga romantiska

¹¹ Att skilja mellan begreppen värde och social kontroll under kapitalet innebär att återinföra uppdelningen mellan ekonomi (värde) och politik (kontroll). Detta tycks vara tanken i Montanos diskussion om att kapitalet, på grund av minskningen i det produktiva arbetet, går ”bortom värdet” för att verka som ”politisk kontroll i dess renaste form”. (Mario Montano, ”Notes on the international crisis”, 57–58, [vår översättning]). Denna problematiska formulering används även av Christian Marazzi i hans ”Money and the world crisis: the new basis of capitalist power”, *Zerowork 2* (1977), 94–95. Vad båda författarna glömmer är att en grundläggande poäng med dagens arbete är att värdets substans (arbete) och pengar (som det huvudsakliga uttrycket för värde) alltid är social kontroll, en social kontroll genom påtvingat arbete.

föreställningen att arbetarklassen får ett bruksvärde ur själva arbetet – något som kanske stämde i en förfluten hantverkarepok – kan vi fortfarande se hur arbetarklassen vänder det arbete som kapitalisterna pålägger dem till sin egen fördel. När arbetare sammanförs i fabriker skapas erfarenheter av gemensamt handlande, något de kan lära sig att använda i kampen mot kapitalisterna och för att organisera sig som klass. När antalet samarbetande arbetare ökar, växer även motståndet mot kapitaltalets dominans.¹²

Som vi har sett ligger arbetskraftens bytesvärde i de pengar som arbetarklassen säljer sig för. För arbetarklassen är det detta utbyte som genererar inkomst och en viss makt inom kapitalet. För kapitalisterna innebär bytesvärdet däremot en kostnad och ett avdrag från det totala värde som produceras, ett hot mot mervärdet och därmed mot deras makt. Dessa skillnader gör att kampen ofta handlar om i vilken form arbetarklassen ska erhålla sin ersättning: löner, sociala tjänster, välfärd, arbetslöshetsersättningar, pensioner och så vidare.

Låt oss nu analysera varan mat på samma sätt. För arbetarklassen är matens bruksvärde framför allt att den ger näring till att leva. Kapitalisterna förstod tidigt att kontroll över maten innebär kontroll över arbetarna. Därav kom det sig att det var land – traditionellt den nödvändiga förutsättningen för att kunna producera mat – som först och främst berövades arbetarna under den så kallade ursprungliga ackumulationens period. För kapitalisterna ligger matens grundläggande bruksvärde i att den gör det möjligt att tvinga arbetarklassen att arbeta för att få tillgång till den. Arbetarklassens behov av mat leder därför till att kapitalisterna gör brist och hunger till ett grundläggande element i sin samhällsordning. ”Det gäller alltså att göra hungern permanent bland arbetarklassen.”¹³ Detta är en grundläggande poäng som har en omedelbar betydelse i den

¹² Karl Marx, *Kapitalet*, band 1, kapitel 11.

¹³ *Ibid.*, 571.

nuvarande krisen, där hungern spelar en dödlig roll i kampen mellan klasserna. Tillräckligt med mat är en förutsättning för att kunna bedriva kamp överhuvudtaget. Det är inte förvånande att bondekamper ofta yttrar sig i att skörden behålls eller marken ockuperas.

Dessa exempel tydliggör vikten av de två klassperspektiven på matens bytesvärde. För kapitalisterna är matens bytesvärde en källa till mervärde, precis som när det gäller andra varor. I arbetarklassens fall är det däremot matens bytesvärde, i förhållande till arbetets bytesvärde, som bestämmer tillgången till mat. På så sätt underminerar matens bytesvärde arbetarklassens lön och makt, samtidigt som det stärker kapitalisternas position i fråga om både profit och kontroll. I själva verket är pris (pengaformen eller bytesvärdet), ifall vi nu bortser från svält och till svält gränsande förhållande, kapitalets främsta vapen för att åstadkomma en permanent hunger hos arbetarklassen. Och när kapitalistklassen ser till att höja matens bytesvärde på global nivå, ökar de inte bara sin profit utan även sin makt i förhållande till arbetarklassen. Därför förvånar det knappast att förmågan att försvara sig mot sådana attacker är beroende av arbetarnas styrka. Där de har lite makt, som i Sahelregionen, kan de inte undvika svält. Där de har mer makt, som i till exempel Egypten, Polen och USA, kan de framgångsrikt mildra och begränsa skadan av sådana attacker.

Hur förhåller det sig då med energin, den andra vara vars prishöjning tycks spela en nyckelroll under den nuvarande krisen? En klassanalys av energins bruks- och bytesvärde synliggör flera viktiga samband. De energiformer som vi vanligen tänker på som varor är exempelvis olja, gas, elektricitet, eller trä, kol och dynga i mindre utvecklade länder. När vi börjar ifrågasätta dessa varors bruksvärde utifrån de två klassperspektiven ställs vi inför intressanta resultat. Ur ett arbetarklassperspektiv är flera av dessa varor till för att konsumeras mer eller mindre direkt: elektricitet till att driva hushållsmaskiner, lampor och

värme pannor; naturgas, kol, trä eller spillning för att ge energi till uppvärmning, matlagning och ljus; bensin till motorgräsklipparen, båtar och framför allt bilar. Precis som mat är detta konsumtionsvaror vars bruksvärde ligger i deras förmåga att minska arbetet och göra livet mer behagligt. I fråga om användbarhet finns det alltså en tydlig hierarki mellan dessa varor. Även om denna rangordning kan variera mellan olika användningsområden och mellan olika kulturer, kan vi generellt slå fast att elektricitet eller naturgas är mer användbara än till exempel träkol eller dynga.

Samtidigt står det också klart att flera energivaror inte är varor som konsumeras av arbetarna. De är snarare förmedlande produkter som bara har ett bruksvärde som råmaterial för kapitalisterna, som besitter de nödvändiga produktionsmedlen för att kunna använda sig av dem. Så är fallet med råolja, uran och vissa former av kol. Dessa varor används enbart för att producera andra former av energivaror som bensin eller elektricitet, vilka sedan säljs till arbetarna. Här är det återigen tydligt att stora mängder av dessa energivaror inte säljs direkt till konsumenter utan till andra kapitalister, för att på så sätt användas i varuproduktionen. I båda fallen framstår energi som ett konstant kapital vars bruksvärde för kapitalisterna ligger i det värde den överför till produkterna – ett nödvändigt steg i produktionen av mervärde. Så även om det konstanta energikapitalet inte skapar mervärde direkt, utgör det en förutsättning för dess produktion.

Detta visar på en annan avgörande poäng. Energi ersätter mänsklig kraft inom produktionen, medan arbetarklassen å sin sida är intresserad av att minska förbrukningen av sin egen arbetskraft för att på så vis få bättre arbetsförhållanden. Energivarorna inom produktionen har alltså ett bruksvärde även för arbetarklassen, då de minskar mänskligt slit. För arbetarklassen har energi därmed inte bara det bruksvärdet att den minskar arbetet hemma. Den minskar även arbetet i fabriken. Men om

energins bruksvärde för arbetarklassen ligger i dess förmåga att minska arbetet, är förhållandet det rakt motsatta för kapitalistklassen. Historiskt sett har energin gjort det möjligt för kapitalisterna att konstruera nya maskiner och skapa de komplexa maskinsystem som dagens industri bygger på (vilket Marx beskriver i kapitel 13 i *Kapitalet*). För kapitalisterna är alltså energi ett bruksvärde som används för att öka produktiviteten. Detta ökar profiten och investeringarna, vilket leder till mer arbete och mer social kontroll. Vidare kan vi se hur de nya energislukande maskinerna skapar en ”objektiv produktionsorganism, som för arbetaren framstår som de färdiga materiella produktionsbetingelserna.”¹⁴ Här ser vi hur energins bruksvärde ger kapitalisterna möjlighet att organisera kontrollen över arbetarna. Marx visar detaljerat hur energin gång på gång möjliggjort en splittring, det vill säga en omorganisering, av arbetarklassen var gång den växt sig tillräckligt stark för att kunna hota kapitalisterna: ”Enligt Gaskell var just ångmaskinen en ’människokraftens’ fiende, som gjorde det möjligt för kapitalisten att slå ner arbetarnas ökande krav, vilka hotade att driva det nystartade fabrikkssystemet till en kris.”¹⁵ Det som gäller för ångmaskinen stämmer lika bra på förbränningsmotorn eller atomreaktorer på senare tid. Den kontinuerliga utvecklingen av energikällor har utgjort en förutsättning för utvecklingen av dessa vapen.

Dessa observationer borde räcka för att ta sig bortom den nuvarande energidebatten, där det enda alternativet till kapitalisternas till synes ändlösa krav på mer energi är en ”tillbaka-till-naturen”-rörelse som, ofta på ekologiska grunder, förespråkar minskat energianvändande och därigenom ett återvändande till mer arbetsintensiva produktionsmetoder. Valet står nämligen inte mellan svettigt slit och en slösaktig plundring av naturresurser. Det står snarare mellan att använda energin i arbetarklassens eller kapitalistklassens intresse. Vi behöver inte

¹⁴ Ibid., 334.

¹⁵ Ibid., 379.

förkasta bilismen – som har ett reellt bruksvärde för arbetarna – bara för att vi förkastar kapitalets bensinlukande fordon i ständigt nya modeller, vars mål först som sist ligger i omsättning och profit. Vi behöver inte förkasta energibruket inom jordbruket – något som minskar slitet – bara för att vi förkastar det skadliga användandet av oekologiska gödningsmedel som i första hand gynnar oljebolagen.

Vi har nu analyserat energins bruksvärde i förhållande till de båda klasserna, men även energins bytesvärde är av olika betydelse. Till att börja med är det tydligt att en ökning av energins bytesvärde innebär en ökning av säljarens, exempelvis olje- eller kolbolagens, profit genom ett minskat bytesvärde för arbetarnas arbetskraft. Detta sker på två sätt: direkt, som i fallet med energi som inhandlas för konsumtion, och indirekt i form av energi som används vid produktionen av konsumtionsvaror. I och med denna indirekta effekt har en generell minskning av lönernas värde på grund av stigande matkostnader inte alltid inneburit att bönderna tjänat mer. Deras inkomst har snarare minskat genom det ökade bytesvärdet på energin inom jordbruket. Att öka bytesvärdet på energi har på detta sätt varit ett kraftfullt vapen som kapitalisterna använt sig av för att göra ingrepp i arbetarklassens inkomster och nedvärdera arbetskraften såväl inom som utanför jordbruket.

Denna manipulation av bytesvärdet (ty vad vi har här är ett exempel där priset skiljer sig drastiskt från värdet) har implikationer som sträcker sig bortom det direkta ingreppet i lönen. Vi såg just hur kapitalisterna använder energins bruksvärde som ett arbetskraftsubstitut. Under perioden efter andra världskriget ökar användningen av detta vapen åtminstone delvis på grund av ett lågt bytesvärde på energivaror. Tillgången på billig olja spelar en viktig roll i återuppbyggandet av Europa, och ger kapitalisterna möjlighet att expandera och omorganisera industriarbetet. Hur kunde då ett stigande bytesvärde på energivaror tjäna kapitalisternas intresse? Vi måste komma ihåg att

detta är en krisstrategi. Kapitalisterna väljer inte strategin själva, utan tvingas till att använda den. Vi måste även lägga märke till att prisökningen på energi används på åtminstone två sätt. För det första möjliggör den en omfattande värdeöverföring från arbetarklassen till kapitalistklassen. Samtidigt koncentreras mervärdet till energisektorn – speciellt i olja och petrokemi – den sektor som vid sidan av det amerikanska jordbruket redan har industrins högsta organiska sammansättning. Därmed sker ett skifte från en lägre till en högre organisk sammansättning av kapital inom industrierna – en förändring som nästan har samma effekt som att öka den organiska sammansättningen genom investeringar. För det andra innebär prisökningarna att mervärdet i form av ”oljedollar” kanaliseras och koncentreras på ett sådant sätt att det tillåter en ovanligt stor möjlighet att planera den kapitalistiska expansionens mönster (genom kontroll av återvinningsmekanismer).

Genom att analysera mat och energi som varor utifrån de två klassperspektiven på deras bytes- och bruksvärde, kan vi så förstå åtminstone några av de avgörande aspekterna av dagens kris. Genom en sådan politisk läsning av dessa begrepp utifrån en specifik historisk situation, ser vi hur betydelsen av varje enskild varas bytes- och bruksvärde beror av vilket av perspektiven vi använder och vilken del av bytesprocessen vi analyserar. En varas bruksvärde eller bytesvärde är heller inte samma sak för kapitalister som för arbetare. Bytesvärde ses allmänt som en samhälleligt bestämd kategori. Men precis som i fallet med bruksvärdet, beror bytesvärdet inte bara av varans inneboende egenskaper. Vi måste sätta in det i en kontext och undersöka hur klasskampen ser ut vid varje givet tillfälle.

Detta är skälet till varför Marx kommenterar kring bruksvärde i *Till kritiken* ... bör tolkas med försiktighet och en nypa salt. På ett ställe säger han att bruksvärdet ”inte [ger] uttryck åt något samhälleligt produktionsförhållande.”¹⁶ Vid ett annat tillfälle påpekar han att ”bruksvärdet som bruksvärde

ligger utanför det område, som den politiska ekonomin tar i betraktande” eftersom ”att vara vara förefaller som en likgiltig bestämning för bruksvärdet.”¹⁷ Det är riktigt att bruksvärdet inte uttrycker kapitalets samhällliga relation på samma sätt som bytesvärdet. Det råder inte heller något tvivel om att det senare är av central betydelse för kapitalisterna. Men som vi just sett spelar bruksvärden en avgörande roll på många olika sätt. Deras natur och roll kan uttrycka samhällliga relationer. I *Kapitalet* diskuterar Marx detta på följande sätt: (a) arbetskraftens skiftande bruksvärde i arbetsdelningen, (b) produktionsmedlens särskilda bruksvärde och (c) kännetecknen för bruksvärden som produceras och säljs till arbetarklassen. Senare, i det andra bandet, inser vi betydelsen av att göra den åtskillnad mellan bruksvärden som återfinns i den tredje delens reproduktions-scheman. I det tredje bandet behandlar diskussionen prissänkningarna på råvarornas komponenter och andra områden där analysen av bruksvärde spelar en viktig roll.

I ”Randanmärkningar till Adolph Wagners ’Lärobok i politisk ekonomi’” hävdar Marx att det är ”nonsens” att bruksvärdet inte spelar någon annan roll i hans analys än att utgöra en aspekt av varan. Han tar upp åtminstone tre olika sätt på vilka bruksvärdet har en stor betydelse: (1) bakom bruksvärdet finns nyttigt arbete, en aspekt av den arbetets dubbelnatur som producerar varor (se kapitel 4 nedan); (2) ”i utvecklingen av varans värdeform ... [uttryckes] en varas värde ... i en annan varans bruksvärde” (se kapitel 5 nedan) och (3) ”mervärdet härledes ur ett ’specifikt’ och enbart arbetskraften tillkommande bruksvärde etc.” Hans slutsats lyder, att ”bruksvärdet för mig spelar en helt annan och viktigare roll än i den hittillsvarande ekonomin”.¹⁸

¹⁶ Karl Marx, *Till kritiken av den politiska ekonomin*, 16.

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Karl Marx, ”Randanmärkningar till Adolph Wagners ’Lärobok i politisk ekonomi’”, publicerad som bilaga i *Kapitalet*, band 1, (A-Z förlag, 1969), 726.

Bruksvärdets och bytesvärdets kvalitativa och kvantitativa aspekter

Den inflation som utgör en aspekt av dagens kris, inklusive de dramatiska prisökningarna på energi och mat, har för de flesta av oss inneburit att vi kunnat köpa färre varor och följaktligen även presenterats ett mindre utbud av varor. Lunchmenyerna har blivit snålare, med mindre kvantiteter av dyra råvaror som kött. De stigande bensinkostnaderna begränsar antalet och längden på de resor och semesterar vi kan ta. Allmänt kan sägas att konsumtionen har tvingats till både kvalitativa och kvantitativa inskränkningar. Dessa omständigheter gör bara en analys av varornas kvantitativa och kvalitativa aspekter desto viktigare.

Vi såg nyss hur Marx analyserade varorna först som bruksvärde och därefter som bytesvärde. Vi såg även att dessa kategorier förkroppsligade vissa aspekter av det kapitalistiska varuproducerande samhällets klassnatur. Marx fortsätter så i första kapitlets första avdelning att vidare analysera dessa två aspekter utifrån en kvalitativ och kvantitativ sida medelst samma abstraktionsmetod. Om vi nu betraktar nästa steg i figur 2:

Bruksvärdets kvalitativa egenskaper uttrycks i form av attribut (till exempel fysiska attribut som vikt, samhälleliga attribut som kontroll). Dessa attributs kvantitativa egenskaper kommer sig av deras storlek och mått (till exempel antalet ton eller grader). Bakom dessa attribut eller kvaliteter, upptäcker vi senare det konkreta, nyttiga arbete som producerat dem. Bakom deras antal finns den verkliga arbetstid som gått åt för att producera dem.

Bytesvärdets direkta kvantitativa aspekt förefaller uttryckas genom den ”proportion, vari ett slags bruksvärden utbyts mot ett annat slags bruksvärden.”¹⁹ Men detta framstår som tämligen vagt och slumpartat eftersom vi ännu inte analyserat bytesvärdets kvalitativa aspekt. Eftersom detta kräver en fortsatt analys av bytesvärdet, kan vi strängt taget ännu inte tala om bytesvärdets två aspekter. Vi kan däremot göra några preliminära anmärkningar om betydelsen av denna varuformens två aspekter utifrån bruksvärde och bytesvärde, utan att för den skull förlora uppmärksamheten på analysens kommande steg.

Till att börja med kan vi se att dessa två egenskaper inte är oberoende av varandra och att deras förhållande inte är slumpartat. I diskussionen kring bruksvärdet kommer kvalitet före kvantitet. När det gäller bytesvärdet tycks ordningen först omkastad, men den ”kvantitativa egenskapen” framstår i själva verket hölj i dunkel ända tills den kvalitativa grunden senare har påvisats. När detta har skett kommer vi att se att frågan var felaktigt ställd, och att bytesvärdets kvalitativa och kvantitativa aspekter egentligen tillhör värdet, för vilket bytesvärdet bara är framträdelseformen. Vid denna punkt förstår vi att varans två sidor är bruksvärde och värde. Vid analysen av värde, precis som vid analysen av bruksvärde, beaktas dess kvalitet (substans eller abstrakt arbete, se nästa avdelning) före dess kvantitet (samhälleligt nödvändig arbetstid, se kapitel 4).

¹⁹ Karl Marx, *Kapitalet*, band 1, 32.

Orsaken till denna ordning är logisk. För att ha en kvantitet så måste man först ha en kvantitet av någonting, av en eller annan kvalitet. Innan vi kan tala om tio ton veteproteiner eller fyrtio ton kol, måste vi först ha satt oss in i den kvalitet som gör veteprotein eller kol till vad de är – annars blir måttet meningslöst. Samtidigt säger det sig självt att även kvalitet utan kvantitet är meningslöst. Vi stöter aldrig på vete, kol eller värde utan att stöta på en viss kvantitet. Måttet på en viss kvantitet är därför en kombination av både kvalitet och kvantitet.

För det andra är dessa kvalitativa och kvantitativa aspekter, precis som i fallet med bruksvärde och bytesvärde, inte bara två logiskt bestämda kategorier; även de *förkroppsligar de två klassperspektiven och klasskampens komplexa dialektik*. En del av detta sades implicit i den tidigare diskussionen om bruksvärde och bytesvärde utifrån ett klassperspektiv, men jag ska föra resonemanget vidare. Till att börja med är *arbetarklassens perspektiv i första hand ett kvalitativt perspektiv*. Det vill säga: arbetarklassen är i huvudsak intresserad av att skaffa sig vissa saker, till exempel mat, kläder, en bostad eller musik – alla de saker som gör det möjligt för oss att leva det liv vi önskar. Kvantiteten av dessa kvaliteter är sekundär – inte alls obetydlig, men sekundär. Givetvis vill man ha åtminstone *en* egen bostad, *två* skor, *tre* mål mat om dagen; kvantitet är definitivt en nödvändig ingrediens, men fokus är i första hand på levnadssättet – torra fötter, att ha någonstans att sova och äta - och inte på dess mått.

Kapitalets perspektiv är däremot i första hand ett kvantitativt perspektiv. Kapitalet är i huvudsak ointresserat av kvaliteten på de varor det producerar – förutom det faktum att de har ett bytesvärde och skapar mervärde. Andra kvaliteter är sekundära. Om ett hus är bra eller dåligt byggt, om maten är färsk eller skämd är av sekundär (om också ofta av funktionell) betydelse för hur mycket bytesvärde och profit som kan realiseras. Ordet ”mer” tycks vara kapitalets favoritglosa, inte ”av vilken sort”. Vilken sort har betydelse endast i den meningen att en viss vara

är nödvändig för att producera så eller så mycket. Samma sak gäller för de varor kapitalet köper som produktionsmedel. Här är den viktigaste målsättningen att det konstanta kapitalets bytesvärde hålls lågt så att profitkvoten blir hög. Vissa av produktionsmedlens kvaliteter kommer självklart att behövas, men de är först som sist medel för att uppnå ett mål.

Det skulle dock vara ett misstag att låta analysen stanna här, att i romantisk anda se det som att arbetarklassen har monopol på kvalitet och att kapitalet endast bryr sig om det kvantitativa och vulgära. Inom klasskampen är konfrontationen mellan dessa perspektiv av mer komplex karaktär. I kampen mot kapitalet måste kvantiteten bli en direkt angelägenhet för arbetarklassen. Lönekampen, arbetsdagens längd och arbetets intensitet är frågor som alla handlar om hur mycket arbete som ska utföras för betalningen. Arbetarklassen kunde inte bry sig mindre om ett värde *per se*. Vad vi kräver är större kvantiteter av ett bredare utbud av bruksvärden för mindre arbete. Kvantitet blir bara viktigt för att det är genom dessa kvantitativa kamper som vi får tillgång till de varor som vi önskar och får den tid vi behöver för att kunna njuta av dem. Den kvantitativa begränsningen av arbetskraftens bytesvärde, som är nödvändig för kapitalets realiserande av mervärde, begränsar arbetarklassens konsumtion kvalitativt och möter därför motstånd.²⁰

Å andra sidan måste kapitalet i sitt försök att behålla kontrollen över arbetarklassen ägna sig åt det som driver arbetskraftens till att arbeta, såväl som åt den industriella process genom vilken det kontrollerar och planerar arbetskraften. Utanför fabriken tvingas kapitalet ta hänsyn till kvaliteten på de varor det säljer, och genom deras bruksvärde försöka organisera den sociala fabriken i dess helhet. Som ett exempel på dessa två angelägenheter kan vi titta på Marx fördjupade analys av expansionens roll för varornas kvalitet och för produktionen av relativt mervärde. Där visar han att produktionen kräver både

²⁰ Karl Marx, *Grundrisse*, 283.

en kvantitativ expansion av existerande typer av konsumtion och en produktion av nya kvalitativt annorlunda behov och bruksvärden, vilka i sin tur medför en ökad ”spridning av kvalitativa olikheter inom arbetskraften”. Därmed visar Marx på hur kapitalet på grund av arbetarklassens kvantitativa attacker mot arbetstiden och det absoluta mervärdet, drivs till att utforska hela naturen för att finna nya användbara kvaliteter i saker och på så vis till att kultivera ”sammällsmänniskans kvaliteter”.²¹ Det är precis denna sida av kapitalet – att det utökar tillvarons mångfald genom att skapa det borgerliga samhället – som Marx betraktade som dess positiva historiska sida, i det att det både representerar ett framåtskridande från tidigare samhällen och lägger grunden för det postkapitalistiska samhället.

Men Marx stannade inte vid dessa allmänna betraktelser av implikationerna av klasskampens dialektik mellan kvantitet och kvalitet. Han fortsatte med att mer precist visa hur motsättningarna i denna process både utvecklade kapitalet och arbetade för dess upplösning. Det är denna process som jag diskuterade i slutet av andra kapitlet, i vilken den kvantitativa ökningen av konstant kapital, och då speciellt maskiner, per arbetare, leder till en kvalitativ förändring av relationerna mellan kapitalet och arbetarklassen och i slutändan till möjligheten till dess förstörande. Det är i denna process den kvantitativa förlängningen av arbetet utöver det nödvändiga arbetet, kvalitativt transformeras till mervärde. Nyinvestering av detta mervärde i produktivitetshöjande maskiner tenderar att öka arbetet i fråga om både intensitet och tid. Men den naturliga och samhälleliga gränsen för denna utökning (arbetarklassens styrka) leder i slutändan till en minskning av arbetstiden. Som tidigare diskuterats ligger produktivitetens essens i att öka den mängd som utvinns från en given, och alltså mindre, mängd av arbete. Den kvantitativa minskning av nödvändig arbetstid som resulterar av den ökande mängden maskiner, vetenskap

²¹ Ibid., 408–409, [vår översättning].

och teknologi, kommer med nödvändighet att leda till produktionsprocessens kvalitativa förvandling genom att arbete ”i sin omedelbara form” upphör ”att vara rikedomens huvudkälla”. Under de omständigheter där fabriken, eller den sociala fabriken, inte längre kan skapa utrymme för påförandet av arbete undermineras även arbetets kvalitet.

Samma kris för kapitalet och möjlighet för arbetarklassen kan ses från en annan sida. Den kvantitativa minskningen av arbetstiden är också en kvantitativ ökning av ledig tid. Kapitalets ständiga problem ligger i att omvandla denna framväxande fria tid till arbetstid. Den ovannämnda processen gör att denna mer kvalitativa kontroll över samhället blir svårare och svårare. Kapitalismens utveckling, som baseras på påförandet av arbete, av mervärdesarbete, skapar på så sätt ”de materiella betingelser varmed denna grundval skall sprängas i luften.”²²

För att nu konkretisera denna analys kan vi begrunda kapitalets utveckling inom det matproducerande jordbruket och energisektorn. Båda dessa sektorer är bland de mest avancerade inom den teknologiska utvecklingen och i fråga om ersättandet av konstant med variabelt kapital, åtminstone inom de ledande undersektorerna: den amerikanska spannmåls- och köttproduktionen samt den olje-petrokemiska industrin. I båda fallen kommer en analys av utvecklingen att visa först på hur utvecklingen av produktionsteknologier i mycket varit ett försök att svara mot arbetarklassens makt, och sedan hur bortrationaliserandet av arbetskraften från produktionen har skapat sektorer som i allt mindre grad klarar av att tillhandahålla det arbete som kapitalet behöver för att behålla sin sociala kontroll. Dessa sektorer är generellt sett prototyper för fabriken som helhet. I takt med att möjligheterna för att påföra fabriksarbete till låga lönenivåer begränsats, vilket visar sig allt tydligare i USA och Europa, har kapitalet försökt lösa detta med hjälp av två strategier. En av dessa har varit globaliserandet av arbetsintensiva

²² Karl Marx, ”Fragmentet om maskiner”, 52–53.

sektorer som har omflyttats till områden i tredje världen (och i socialiststaterna) där arbetarklassen är svagare. Den andra är omstrukturerandet av resten av den sociala fabriken för att utöka påförandet av arbetet med att reproducera arbetskraft. Djupet och omfattningen av den nuvarande krisen visar hur dessa kamper från både avlönade och oavlönade har ådagalagt dessa strategiers allvarliga begränsningar – begränsningar som kapitalet nu måste finna nya strategier för att kringgå.

Denna analys av klasskampens dialektik mellan kvantitet och kvalitet bidrar till att visa på den politiska naturen hos de arbetarklassens attacker mot kapitalet som resulterat i den nuvarande krisen. Ett sätt som den gamla dikotomin mellan politik och ekonomi har framställts på, har varit att stämpla arbetarnas kamper som ”ekonomism”, dömda att enbart handla om kvantitativa fenomen som exempelvis högre löner, kortare arbetsdag och så vidare. Dessa kamper sägs ske inom kapitalet, som självt är i grunden kvantitativt. ”Politiska” kamper är de kamper som utmanar kapitalets ”kvalitet”, det vill säga som hotar att ”revolutionärt” störta kapitalet genom att ta makten över staten. Från vår hittillsvarande undersökning torde det stå klart att kampen om arbetsdagens längd och intensitet (*i vilken utsträckning* varuformen påförs) samtidigt är både kvantitativ och kvalitativ: kvantitativ eftersom den handlar om mängden arbete som ska utföras åt kapitalet, kvalitativ eftersom den hotar realiserandet av det mervärde som behövs för att upprätthålla kapitalets kontroll. Den ”kvantitativa” kampen om inkomst väcker också frågan om realiserandet av mervärde och kapitalets överlevnad.

Det korn av sanning som ryms i talet om ”rent kvantitativa kamper” ligger i produktivitetsöverenskommelsen. Om arbetarnas löneökningar framgångsrikt kan knytas till en ökad produktivitet, då stämmer det att kampen har inlemmats i kapitalet (se det fjärde kapitlet nedan). Men även här skapar

produktivitetsoökningen, samt den omorganisering av arbetarklassen som härmed impliceras, en kvalitativ förändring i klassrelationerna. På samma sätt stärks den grund som framtida kamper kan föras utifrån genom det arbetarnas ökade välbefinnande som slås fast genom produktivitetsöverenskommelser. Det är utifrån dessa kvalitativa förändringar som arbetarklassen vann styrkan att häva produktivitetsöverenskommelserna och kasta systemet i en djupgående politisk kris.

På samma sätt riskerar vissa arbetarkamper som förefaller kvalitativa att snarare utveckla än att störta kapitalet. Exempelvis kan strategin med "arbetarkontroll" över fabriker, som leder till arbetarnas kontroll över sig själva, såväl som över produktionsmedlen, anses tjäna kapitalet. Titta bara på kapitalets "deltagarbaserade" strategi i Frankrike, medbestämmandet i Tyskland eller arbetarkontrollen i Jugoslavien. Så länge som samhällskontroll leder till mer påfört arbete och ackumulation så spelar det ingen roll för kapitalet om arbetsledningen har blåställt eller slips. Marx själv såg att kapitalismen inte kunde avskaffas genom att ersätta den kapitalistiska arbetsledningen med en socialistisk arbetarledning: "... den idé som vissa socialister har att vi skulle behöva kapitalet men inte kapitalisterna är alltigenom felaktig. Det ligger i kapitalets natur att de objektiva arbetsförhållandena – som är kapitalets egen produkt – erhåller en individuell karaktär i relation till kapitalet, eller, vilket kommer på ett ut, att de erhåller en karaktär som är främmande för arbetaren. Begreppet kapitalet inbegriper kapitalisten."²³ Denna passage visar att Marx förstod att det inte fanns någon verklig skillnad mellan en "kapitalistisk" kapitalackumulation och en "socialistisk" kapitalackumulation, när kapitalet väl ses som en klassrelation baserad på arbete som påförs genom varuformen. Marx huvudsakliga erfarenhet av att bekämpa sådana "arbetarkontrollstrategier" var hans konflikt med de proudhonistiska idéerna om kooperativ. Implikationerna för dagens

²³ Ibid., 512, [vår översättning]

”socialistiska” länder och de nuvarande ”socialistiska” strategierna för arbetarklassen blir härvid betydligt mer omfattande. Klasskampen, som idag är både ekonomisk och politisk, har både en kvantitativ och kvalitativ sida. Varje försök att glömma den ena eller den andra sidan, varje misslyckande att förstå deras inbördes förhållande, måste få allvarliga konsekvenser.

Värde, inte bytesvärde

Den process där Marx visar hur värde ligger bortom bytesvärde erbjuder en ytterligare analytisk övning i abstraktion. För att det ska kunna föreligga en kvantitativ likvärdighet mellan

1 quarter vete = x centner järn

måste det finnas något gemensamt för dessa två varor. Först på så vis kan man uppställa en kvantitativ jämförelse. Vi såg tidigare att förutsättningen för att kunna mäta eller jämföra kvantiteter är att vi redan är klara över vilken kvalitet det är som ska mätas och jämföras. För att förstå den kvantitativa jämförelsen mellan ”1 quarter” och ”x centner”, måste vi först finna en gemensam kvalitet i de partikulära bruksvärdena vete och järn som gör det möjligt att byta dem med varandra. Marx konstaterar att varorna, i egenskap av bruksvärden, framförallt är *olika* kvaliteter. När han sedan hävdar att de i egenskap av bytesvärden bara är *olika* kvantiteter, menar han att de är olika kvantiteter av någon gemensam kvalitet.

Men att abstrahera från deras bruksvärde innebär att abstrahera från deras särskilda egenskaper. Detta innebär i sin tur att abstrahera från det specifika mänskliga arbete som skapade dessa egenskaper och differentierade dem från andra varor: sådesodling och smältning. Abstraherade från sin materiella egenskap av bruksvärden och som produkter av en specifik form av nyttigt arbete, framträder dessa varor bara som produkter av ett mänskligt arbete som abstraherats från varje särart. Detta mänskliga arbete kallar Marx för abstrakt arbete. Produkter av

detta abstrakta mänskliga arbete är kvalitativt likvärdiga, och som sådana kallar han dem värden.

I Marx terminologi *är* dessa produkter av abstrakt arbete värden. Precis som varor *är* bruksvärden och bytesvärden när de har något gemensamt, *är* de också värden när de har ett värde. Men att säga att en vara har ett värde innebär inte en subjektiv värdering. Det innebär bara kort uttryckt att den är en produkt av abstrakt arbete och att den kommer att bytas. Ett annat sätt att uttrycka relationen mellan värde och abstrakt arbete är att säga att värdets *substans* är abstrakt arbete. Som vi kommer att se kan värdets kvantitet vara större eller mindre, men det är här fråga om måttet på dess väsentliga kvalitet eller substans: abstrakt arbete. På samma sätt kan värdets substans komma till mer eller mindre fullständigt uttryck genom olika former av bytesvärde. Dess form och mått är nödvändiga för värdet, men båda måste skiljas från substansen. Låt oss därför slå fast: att värdet är bytesvärdets kvalitativa aspekt innebär inte att det bara är fråga om en kvalitet. Abstrakt arbete är värdets essens – det som inte kan ändras med mindre än att begreppet går förlorat. Abstrakt arbete utgör substansen, eller essensen, av värdeformen: bytesvärde. Omvänt säger Marx att bytesvärdet är värdets fenomenella form (eller framträdelseform) – den form genom vilken värdet tar sig ett igenkännbart uttryck i kapitalet. Med andra ord: arbete har för kapitalet endast mening, och framträder som en samhällelig relation endast när det förkroppsligas i en produkt som utbyts (och som i bästa fall skapar mervärde).

Marx började sin analys av varan med att behandla dess framträdande. Analytiskt närmade han sig så bytesvärdets

essens. Han summerade denna process i sina ”Randanmärkningar till Adolph Wagner”: ”[Varan] analyserar jag, och detta först och främst *i den form vari den framträder*. Jag finner då, att den å ena sidan i sin naturaform är ett *bruksföremål*, med andra ord [alias] ett *bruksvärde*, å andra sidan *bärare av bytesvärde* och från denna synpunkt själv ett ’bytesvärde’. En ytterligare analys av det sistnämnda visar mig, att bytesvärdet endast är en ’uppenbarelsform’, ett självständigt manifestationssätt för det i varan befintliga *värdet*, och då tar jag itu med att analysera det sistnämnda.”²⁴ Hur exakt denna essens manifesterar sig genom bytesvärdet kommer att visa sig i föreliggande boks fjärde kapitel, som analyserar Marx diskussion om värdets form i det första kapitlets tredje sektion.

Denna analys, denna abstraktionsprocess genom vilken vi isolerar en enskild egenskap, är likväl inte ett skeende utanför världen. Det är heller inte de begrepp med vilka vi fastställer dessa egenskaper. ”Abstrakt” arbete är inte bara ett abstrakt begrepp, eftersom begreppet pekar ut arbetets verkliga samhällliga kvalitet under kapitalismen. Detta är inte så tydligt i kapitel ett på grund av den höga abstraktionsnivån. För att vara i stånd att upptäcka den komplexa klassrelation som ligger bakom det ”abstrakta arbetet” behöver vi undersöka andra delar av Marx skrifter. Det vi upptäcker är att han klart visar hur abstraktionsprocessen inte enbart uppträder i vår fantasi. Tvärtom är abstrakt arbete semantiskt meningsfullt som begrepp, dock inte på grund av att allt mänskligt arbete i grunden är likvärdigt, eller för att ett gemensamt element är nödvändigt för – och påvisas av likvärdigheten i – bytet. Nej, det är meningsfullt eftersom kapitalet självt, i dess ständiga kamp för att skapa och upprätthålla en arbetsdelning som ligger till grund för varuproduktion, byte och social kontroll, ständigt försöker göra arbetskraften mer foglig och anpassningsbar. Detta måste ske genom ett ständigt omstrukturerande och förflyttande av

²⁴ Karl Marx, ”Randanmärkningar till Adolph Wagner”, 724.

arbetet för att övervinna arbetarnas kamp. Målet är en flexibel och anpassningsbar arbetstillgång i vilken varje specifik aspekt av arbetet, till exempel styrka eller yrkesskicklighet, blir mindre och mindre viktig. Med utvecklandet av kapitalet blir arbetet allt mer "abstrakt" i den högst reella bemärkelsen att det får allt färre fixerade bestämmingar. Med andra ord: en formbar arbetsstyrka bildar effektivt en homogen massa, där varje del kan användas så fort kapitalet behöver den i den industriella maskinen. Kanske återfinns Marx klaraste kommentar om detta i introduktionen till *Till Kritiken av den politiska ekonomin*:

[D]enna abstraktion av arbetet överhuvudtaget [är] inte bara det andliga resultatet av en konkret totalitet arbeten. Likgiltigheten gentemot den bestämda arten av arbete motsvarar en samhällsform, under vilken individerna med lätthet övergår från en art av arbete till en annan, och under vilken den bestämda arten av arbete för dem är tillfällig och därför likgiltig. Arbetet har här inte bara i kategorin utan i verkligheten blivit medel att skapa rikedom över huvud taget och har förlorat sin specifika förbindelse med de bestämda individerna. Ett sådant tillstånd i sin mest utvecklade form råder i det modernaste av det borgerliga samhällets existensformer – Förenta staterna. Först här blir alltså den abstrakta kategorin 'arbete', 'arbete över huvud taget', arbete sans phrase (rätt och slätt) – denna den moderna ekonomins utgångspunkt – praktiskt sann.²⁵

Abstrakt arbete bestämmer därför den arbetets homogenitet som kapitalet söker uppnå genom ökad uppdelning och arbetskontroll.

Vid denna punkt är det av största vikt att vi inte förlorar blicken från syftet med vår studie. Vi får inte glömma att kapitalets försök att reducera arbetet till abstrakt arbete har en annan sida, nämligen arbetarnas egen aktivitet. Skapandet av

²⁵ Karl Marx, "Inledning till *Till kritiken av den politiska ekonomin*", 255–256.

en allt mer homogen arbetarklass är inte bara ett resultat av kapitalets manipulation. Det är också ett resultat av arbetarklassens kamp för att skapa enhet gentemot kapitalet. I kampen för gemensamma mål som att minska arbetsdagen, förbättra arbetsförhållanden, införa minimilöner etc., agerar arbetarna mer och mer som en klass-för-sig. Denna gemenskap, som är grundläggande för arbetarklassens styrka, blir farligare och farligare för kapitalet. Den enhet arbetarklassen söker är inte det abstrakta arbetets enhet inom, utan en enhet utanför och mot kapitalet.

Det här leder, paradoxalt nog, till att kapitalets strävan efter ett kontrollerbart och homogent abstrakt arbete resulterar i påförandet av heterogenitet, det vill säga uppdelning av arbetarna. Det är bara genom uppdelning och genom att sätta grupper av arbetare mot varandra som kapitalet kan hindra att arbetarna enas och blir starka nog att undandra sig kapitalets kontroll. *Motsättningen mellan kapitalets ansträngningar att ena klassen som arbetskraft genom uppdelning, och arbetarnas ansträngning att övervinna denna uppdelning genom att enas mot kapitalisterna, är ett av klasskampens mest grundläggande och viktigaste kännetecken.*

Kapitalet har alltid tillämpat en söndra-och-härska-strategi. Det har konsekvent använt sig av historiskt givna uppdelningar som den ärvt från tidigare epoker, som till exempel uppdelningen mellan "raser", mellan könen, mellan åldersgrupper, mellan etniska eller nationella grupper. Samtidigt har kapitalet förvandlat, utvecklat och utökat dessa uppdelningar på oräkneliga sätt. Till exempel innebär "tekniska uppdelningar" av nyttigt arbete samtidigt uppdelningar av arbetarklassen i syfte att kontrollera den. På så vis finner vi i kapitel 11 till 13 i *Kapitalets* första band, att nyckeln till kapitalets framgång i att behålla kontrollen över produktivkrafterna, det samarbetande arbetarkollektivet i fabriken, är dess förmåga att påföra en hierarkisk löneuppdelning och på så vis vända arbetarna mot varandra.

På samma sätt fyller de större arbetsdelningarna, som uppdelning mellan stad och landsbygd, den koloniala arbetsdelningen och arbetsdelningen mellan industribranscher, funktionen att splittra arbetarklassen och bidrar till att hålla den i schack. Marx skriver att medan ”arbetsdelningen i manufakturen ... å ena sidan framträder som ett historiskt framsteg och ett nödvändigt stadium i samhällets ekonomiska utveckling, är den å den andra sidan även ett medel för mer civiliserad och mer raffinerad exploatering.”²⁶

Lönehierarkin, som är av avgörande betydelse för kapitalets kontroll av fabrikena, spelar också en avgörande roll i den större sociala fabriken. Eftersom penninglönen, det vill säga arbetskraftens bytesvärde, utgör den mest utvecklade formen för utbyte mellan kapital och arbete, är dess närvaro eller frånvaro av grundläggande betydelse för relationerna både inom arbetarklassen och mellan arbetare och kapital. Wages for Housework visar att arbetarklassens uppdelning i en aktiv sektor och en reservsektor, innebär en uppdelning i en avlönad och en oavlönad sektor. Marx menar att reservarméns roll för att kontrollera de avlönade arbetarna visar hur avgörande uppdelningen mellan avlönade och oavlönade är. Andra arbeten visar hur alla så kallade icke-ekonomiska uppdelningar, till exempel ”rasmässiga”, sexuella eller nationella uppdelningar, också är hierarkiskt ordnade och därför i grund och botten lönehierarkier (i denna mening är till och med de oavlönades hierarkiskt ordnade inkomstskillnader att betrakta som ”löne”skillnader).²⁷

Kapitalet upprätthåller sin kontroll genom en dynamisk manipulation av dessa uppdelningar. Till exempel används framgångarna med att tvinga fram lönehöjningar inom en viss sektor av arbetarklassen till att förstärka lönehierarkin. Här framgår tydligt frågans akuta politiska vikt för klasskampen. Marx påpekar gång på gång att kapitalisterna medvetet

²⁶ Karl Marx, *Kapitalet*, band 1, 317–318.

²⁷ Se Selma James, *Sex, race and class*.

använder uppdelningarna för att upprätthålla kontrollen över arbetet som abstrakt arbete. En av hans tydligaste utläggningar av denna process är värd att citera i sin helhet:

Varje handels- och industriort i England har nu en arbetarklass som uppdelats i två mot varandra fientliga läger: engelska proletärer och irländska proletärer. De flesta av de engelska arbetarna hatar sina irländska konkurrenter, som sänker levnadsstandarden för alla landets arbetare. De känner sig som medlemmar av den *härskande* nationen, och i sin fientliga hållning till Irland blir de till verktyg för aristokraterna och kapitalisterna, som sålunda stärker sin makt över hela arbetarklassen. Mot den irländske arbetaren mobiliseras religiösa, samhälleliga och nationella fördomar. Attityden påminner i mycket om den vita underklassens hållning gentemot 'niggrerna' i USA:s sydstater. Irländarna ger igen med samma mynt. De ser i sina engelska kamrater de engelska förtryckarnas medbrottslingar och enfaldiga redskap.

Pressen, kyrkan, skämttidningarna, kort sagt de medel som står till de härskande klassernas förfogande, gör vad de kan för att hålla denna antagonism vid liv och se till att den ytterligare intensifieras. Denna antagonism utgör verkligen förklaringen till att den engelska arbetarklassen – trots sin högt utvecklade organiseringsnivå – alltjämt står så maktlös. Här ligger hemligheten bakom kapitalisternas förmåga att bevara och stärka sin makt, något kapitalistklassen är mycket väl medveten om.²⁸

Marx analys av relationen mellan de irländska och de engelska arbetarna är högst applicerbar på kapitalets nutida försök att vända invandrade arbetare mot lokala arbetare i Nordamerika, Europa och nyligen även i OPEC-länderna. Mexikaner eller puerторicaner i USA, italienare eller filippiner i Kanada, algerier eller portugiser i Frankrike, turkar eller italienare i Tyskland, sydkoreaner i Iran och Japan kan alla betraktas som en motsvarighet

²⁸ Marx till Meyer & Vogt (9:e april 1870), i Karl Marx & Friedrich Engels, *Brev i urval*, 91–92.

till Marx irländare i England. Och denna läxa begränsar sig inte till nationella uppdelningar, utan är lika användbar på de olika uppdelningarna inom länderna: mellan svarta och vita, mellan kvinnor och män.

Men för att upptäcka analysens omedelbara relevans är det också nödvändigt att återigen se till den andra sidan – till arbetarklassens aktivitet inom och mot dessa uppdelningar. Å ena sidan är arbetarnas internationella mobilitet till stor del en autonom rörelse som syftar till att kräva högre lön och mindre mödosamt arbete, å andra sidan utgör arbetarklassens förmåga att överbygga dessa uppdelningar och uppnå en egen form av homogenitet i kampen mot abstrakt arbete en källa till kriser för kapitalet.

Klassernas dynamiska kamp om uppdelning/homogenitet kan tacksamt analyseras utifrån begreppen klassammansättning, politisk nysammansättning [recomposition] och splittring [decomposition]. Om arbetsdelningen förstås som en särskild maktstruktur inom klassen, framstår den inte på en teknisk utan en politisk nivå som en viss sammansättning av arbetarklassen. Från kapitalets synpunkt eftersträvas en sammansättning som försvagar klassen tillräckligt för att försäkra kapitalet kontroll. För arbetarklassen utgör samma sammansättning ett hinder. Målet består i att övervinna denna uppdelning genom en politisk nysammansättning av arbetarklassen, i vilken maktstrukturen omformas till fördel för arbetarna.²⁹ Denna form av nysammansättning utifrån en viss arbetsdelning underminerar användbarheten av kapitalets uppdelning. Kapitalet tvingas i

²⁹ I *Zerowork 1* ges en definition av politisk nysammansättning [recomposition]: "Med 'nysammansättning' menar vi den nivå av enhet och homogenitet som arbetarklassen når under en kampcykel genom att gå från en sammansättning till en annan. I grunden består detta av att störta de kapitalistiska uppdelningarna, skapandet av nya enheter mellan olika delar av klassen och utökandet av gränserna för vad som inkluderas i 'arbetarklassen'". (*Zerowork 1*, 4.) [Denna text har senare återpublicerats i *Midnight Notes, Midnight oil*, (Autonomedia, 1992).]

sin tur splittra arbetarklassens nya styrka genom påförandet av en ny teknisk och samhällelig arbetsdelning via repression och omstrukturering.

I dagens kris kan vi se många exempel på detta. Om den nya styrka som uppnåddes av immigrerade arbetare under den förra kampcykeln byggde på en nysammansättning, i vilken de lyckades övervinna sin uppdelning från lokala arbetare, ja, då måste den pågående omfattande kapitalistiska attacken mot immigrantarbete ses som ett nytt försök av kapitalet att splittra arbetarklassens styrka genom massutvisningar och en global omstrukturering av investeringsmönstrena. Därför ser vi nu försök att hindra arbetare från att ta sig till USA och Västeuropa, antingen genom att skicka tillbaka dem till deras position som permanent reservarmé (Mexiko) eller också genom att skicka dem till nya områden som genomgår kapitalistisk utveckling (till exempel tillströmningen av arbetare till Östeuropa och OPEC-länderna i Främre Orienten). På ett liknande sätt kan vi se hur vissa sektorer inom produktionen, exempelvis jordbruk eller energi, försöker införa ny teknologi och nya organiseringsformer för att splittra arbetarklassens tilltagande makt. I USA, till exempel, har vi de fortgående försöken att mekanisera vissa skördar för att bemöta jordbruksarbetarnas kamper (bland både lokala och multinationella arbetare). USA har också försökt omstrukturera energisektorn, i synnerhet med avseende på olja och kol, för att underminera kolarbetarnas styrka i Appalacherna och den växande styrkan hos arbetarna i mellanöstern. Vi finner liknande exempel i Europa, till exempel i Mansholtplanens försök att eliminera de motspänstiga småbönderna, i den sovjetiska industrialiseringen av köttproduktionen, i det italienska kapitalets omstrukturering av petrokemisektorn, och i det allmänna europeiska skiftet till kärnkraft, vilket innebär ett stort språng framåt för ersättandet av variabelt med konstant kapital.³⁰ I alla dessa exempel bemöter kapitalet arbetarklassens politiska nysammansättning med sin egen nya nivå av organisk sammansättning.

Samma processer är verksamma utanför fabriken när kapitalet svarar på den nysammansättning som genomfördes på sextioalet av oavlönade grupper som studenter, arbetslösa, bidragstagare och hemmafruar. Genom nya planer på omstruktureringar av skolsystemet, arbetsmarknadsåtgärder för arbetslösa, välfärdsprogram och arbetsmarknadens öppnande för kvinnor, arbetar kapitalet för att påföra nya kopplingar mellan inkomst och arbete. Därför konfronteras vi med universitetsutbildningens ekonomiska kris, de industriella utbildningsprogrammets expansion, framväxten av vuxenutbildning och försöken att knyta matchcheckar och annat understöd till arbetsprogram, och så vidare.³¹

Analysen av kampen om abstrakt arbete som värdets substans – som arbete påfört av kapitalet – tillhandahåller ett perspektiv med vars hjälp vi kan undvika de vanliga fällorna där uppdelningen av arbetarklassen ses antingen som en sociologisk stratifiering i vilken framväxten av ”medelklassen” har tillintetgjort relevansen av Marx analys av en kamp som pågår mellan två klasser, eller också som ett ensidigt resultat av en allsmäktig kapitalism som bara manipulerar arbetarna som spelpjäser på en segmenterad arbetsmarknad.³² I bägge fallen försummas studiet av arbetarklassens ökande makt. Istället kan vi betrakta det faktiska stratifieringsmönstret eller segmenteringen av arbetsmarknaden som resultatet av en verklig och ofta våldsam klasskamp i vilken de båda klasserna besitter en autonom makt.

³⁰ Se artiklarna i *Zerowork 2*; Alessandro Serafina med flera, *L'Operaia multinazionale in Europa*; och Sergio Bologna, ”Questions of method for analysis of the chemical plan”.

³¹ Se artiklarna i *Zerowork 1* och 2 och jämför med diskussionerna om samma program i Council of Economic Advisors, ”The economic report of the president, 1978”, (Government Printing Office, 1978).

³² Michael Reich, David M. Gordon & Richard C. Edwards, ”A theory of labour market segmentation”, *American Economic Review*, (maj 1973), 359–365.

När vi väl förstått denna grundläggande process kan uppdelningens olika former ses inom ramen för de historiskt specifika omständigheterna. Att till exempel förstå det faktum att mäns arbete allmänt är bättre betalt än kvinnors kräver en historisk analys av hierarkin mellan män och kvinnor, som redan förelåg i de samhällen där varuformen påfördes, såväl som en analys av hur denna hierarki stärktes på nytt eller förändrades i och med den nya ordningen. Hur denna uppdelning fortsatt existera, liksom de olika momenten i dess strukturella omvandling, kan endast förstås genom att man analyserar arbetarklasskampens mönster och de kapitalistiska motreaktioner som diskuterats ovan. En sådan analys reducerar inte sexism (eller rasism) till kapitalism, eftersom den kräver ett igenkännande och förklarande av mäns och kvinnors respektive relation till kapitalet och det faktum att denna uppdelning baseras på mäns dominans över kvinnor och inte tvärtom. På samma sätt reducerar analysen inte sexismen till vare sig en av kapitalets manipulationer eller till en manipulation av arbetarklassens kamp i dess helhet. Tvärtom: en undersökning av arbetarklassens nysammansättning och splittring implicerar en analys av de autonoma aktiviteterna hos klassens olika delar, och av de sätt på vilka de samverkar för att kunna konfrontera kapitalet som en klass.

Den politiska betydelsen av att greppa det abstrakta arbetets klassrelaterade natur, såväl som dess bakomliggande processer, kan inte nog betonas. Genom att fokusera på den homogenitet som arbetarklassen sätter emot kapitalets abstrakta arbete, samt på den nysammansättning genom vilken denna homogenitet kan uppnås, lyfter detta perspektiv fram den klasspolitiska dimensionen i det abstrakta arbetet och den arbetsdelning som det baseras på. Genom att studera dessa processer så lämnar vi den ideologiska sfären med klassmedvetande och partivänster därhän, för att istället upptäcka såväl hur arbetarklassen arbetar för sin egen enhet, som styrkan och svagheter i dess strategier och taktiker.

I denna analys framkommer några grundläggande aspekter av arbetarklassorganisering. Eftersom uppdelningen är av hierarkisk karaktär, har vi alltid att göra med dominanta och dominerade sidor. Efter dessa omständigheter har uppdelningen fungerat där kapitalet har haft möjlighet att spela på hur den dominerande sidan i denna uppdelning profiterar på uppdelningen. Uppdelningen är inte imaginär eller ideologisk, och kan inte övervinnas med "klassmedvetande". Män tjänar de facto på kvinnors arbete, vita tjänar på svartas lägre status, lokala arbetare gynnas av att invandrade arbetare tar de sämsta arbetena. Därför tas initiativet till kampen att förstöra uppdelningarna oftast från den underordnade gruppen, eftersom den andra sidan inte alltid kan förväntas arbeta mot sina egna privilegier. Försöken att upphäva rasism, sexism, imperialism eller exploaterandet av studenter på sextioalet, drevs av svarta och inte vita, kvinnor och inte män, bönder och inte amerikaner, studenter och inte professorer eller administratörer. Det var på grundval av dessa autonoma försök som kampen spred sig till andra av klassens sektorer och omformade deras maktstruktur. Att omkullkasta dessa sektorers autonomi, som vänstern och fackföreningarna ofta försöker göra genom att upplösa dem i sina egna hierarkiska organisationer, fyller bara funktionen att förevisa den uppdelning som gagnar kapitalet. Detta medför att arbetarklassens enhet måste förstås som indirekt, på samma sätt som kapitalets homogenitet (plastisk genom uppdelning). Med andra ord: arbetarklassens enhet nås ofta bara indirekt genom att den makt som utövas av de olika sektorer som är inblandade i kampen mot kapitalet komplementerar varandra, inte genom de leninistiska institutionernas illusoriska version av direkt homogenitet.

Värdets mått är samhällligt nödvändig arbetstid - värde

Hittills har Marx visat oss hur värdet är nyckeln till bytesvärdet och att värdets kvalitativa substans är abstrakt arbete, det vill säga arbete under kapitalismen. Han går sedan över till frågan om värdets mått, för att så kunna genomföra en kvantitativ såväl som kvalitativ analys.

Att mäta värde måste innebära att mäta dess substans: abstrakt arbete. Att mäta storleken på abstrakt arbete kan, enligt Marx, bara betyda att mäta tidsrymden under vilken det utförs. "Arbetets kvantitet ... mäts genom dess varaktighet." Nu kräver tidsmättet någon form av enhet eller kvantum. En sådan enhet kan naturligtvis väljas efter behag eftersom vi har många standardenheter för tid: veckor, dagar, timmar, minuter. Men det abstrakta arbetets mått, dess tid, måste i lika hög utsträckning som själva det abstrakta arbetet betraktas som ett samhällligt begrepp. Det är därför inte direkt mätbart med en klocka eller kalender. Som i fallet med abstrakt arbete måste arbetstid inom kapitalet betraktas som en helhet. Mätandet av abstrakt arbetstid kan bara ske inom ramarna för den totala summan av homogen abstrakt arbetstid som avtvingats arbetarna. Men även om vi insett detta måste vi vara ytterst försiktiga med hur vi närmar oss detta begrepp. Olyckligtvis tenderar många att tro att värdets storlek hos en vara bestäms av den mängd abstrakt arbete som införlivas i varan av den arbetare som producerar den. Men att betrakta en varas värde som ett direkt resultat av arbetet som

producerat den enskilda varan innebär att missa värdets samhälleliga karaktär och istället se det som en metafysisk substans som magiskt införlivas i varan genom mänsklig beröring. En sådan värdeteori liknar den gamla flogistonteori inom kemin, i vilken eldens princip sågs som en materiell substans inneboende i brännbara föremål. En flogistonvärdeteori leder till den sortens bisarra och politiskt farliga slutsatser som att endast identifiera de som fysiskt arbetar med produkten som ”värdeproducerande” arbetare. Från denna punkt är det bara några steg till det ritualiserade kategoriserandet av ”riktiga” arbetare och ”improduktiva” arbetare och de politiska positioner som vanligtvis är förbundna med ett sådant synsätt.

Marx visar oss åtminstone två sätt att undvika denna fälla. I kapitel ett låter han oss överväga det faktum att arbetets kvalitet alltid varierar från person till person. Det råder alltid en produktionshierarki bland arbetare på grund av deras skilda kunskaper och utrustning vid tillverkan av en och samma vara. Arbetets ”homogenitet” nås därför bara på nivån för ett samhällligt genomsnitt vad gäller både arbetets kvalitet (abstrakt arbete) och kvantitet (tid). Marx skriver: ”Samhälligt nödvändig arbetstid är den arbetstid, som behövs för att framställa ett bruksvärde under föreliggande, samhällligt normala produktionsbetingelser och med samhällligt genomsnittsgrad av skicklighet och intensitet i arbetet.”³³ I kapitel 12–14, om manufaktur och modern industri, och därefter i det ”publicerade sjätte kapitlet”, initierar Marx en diskussion om den ”kollektiva” arbetaren som också leder oss bort från varje flogistonvärdeteori. I kapitel 14 talar Marx om detta med hänsyftning till frågan om produktivt (värdeproducerande) arbete: ”För att arbeta produktivt är det nu inte längre nödvändigt att direkt bearbeta arbetsföremålet; det är tillräckligt att vara ett organ i den arbetande organisationen och utöva den ena eller andra av dessa. Den ursprungliga definitionen av produktivt arbete, som

³³ Karl Marx, *Kapitalet*, band 1, 34–35.

är härledd ur den materiella produktionens natur, förblir alltid giltig för den arbetande organisationen som helhet. Men den äger inte längre giltighet för de enskilda medlemmarna, betraktade var för sig.³⁴ I det ”opublicerade sjätte kapitlet” behandlar Marx detta än mer målande i ett stycke som är värt att citera i sin helhet:

[Det är inte längre] den enskilde arbetaren utan mer och mer *en socialt kombinerad arbetsförmåga* [som] blir den totala arbetsprocessens *verklige funktionär*, och då de olika arbetsförmågor som konkurrerar och bildar hela den produktiva maskinen deltar på högst olika sätt vid varu- eller bättre här produktbildningen, den ene mer med händerna, den andre mera med huvudet, den ene som manager, ingenjör, teknolog etc., den andre som overlooker, den tredje som direkt kroppsarbetare eller till och med blott hantlangare, så inrangeras allt fler *funktioner hos arbetsförmågan* under det *produktiva arbetets* omedelbara begrepp och deras bärare under den *produktive arbetarens* begrepp, den arbetare som är direkt utsugen av kapitalet och överhuvudtaget *underordnad* dess föröknings- och produktionsprocess. Betraktar man den *totalarbetare* som fabriken består av så förverkligas materiellt sett hans *kombinerade verksamhet* omedelbart i en *totalprodukt* som samtidigt är en *totalmassa av varor*, varvid det är helt likgiltigt om funktionen hos den enskilde arbetare, som blott är en del av denne totalarbetare, står närmare eller fjärmare från det omedelbara kroppsarbetet.³⁵

Dessa oerhört viktiga tankar borde en gång för alla leda oss bort från att försöka förstå värde utifrån individuella fall.

För att förstå värdets mått krävs det att man gör den avgörande distinktionen mellan nyttigt arbete, som producerar varor som bruksvärde, och abstrakt arbete som producerar dem som värde. Det omedelbara måttet för den verkliga arbetstiden kan

³⁴ Ibid., 443-444.

³⁵ Karl Marx, ”Den omedelbara produktionsprocessens resultat”, i *Skrifter i urval: Ekonomiska skrifter*, (Cavefors, 1975), 633.

bara vara måttet på nyttigt arbete och aldrig på värde. Mellan den nyttiga arbetstiden och värdet ligger den samhällliga förmedling som framträder som etablerandet av ett genomsnitt. Med andra ord: medan den faktiska mängd användbar arbetstid som krävs för att producera enskilda varor av en viss sort kan variera från olika platser, uttrycker värdet det samhällliga genomsnitt som kommer att resultera i de ”normala” produktionsförhållanden som råder under en viss tidsperiod. Som alltid hos Marx är den samhällliga bestämningen av central betydelse, medan individuella avvikelser är sekundära och endast begripliga som ett moment inom helheten. I och med att en varas värde bestäms av den samhällligt nödvändiga arbetstiden, har en vara som producerats på en viss plats samma värde som de varor som producerats annorstädes. Och detta oavsett om den innehåller mer eller mindre nyttigt arbete på grund av att arbetarna som producerar den har en lägre eller högre produktivitet än genomsnittet.³⁶

Även om detta samhällliga genomsnitt vid denna punkt endast framstår som en begreppslig nödvändighet, måste det likväl betraktas som en faktisk samhällsprocess av betydande vikt i utvecklingen av flera av kapitalismens huvudstrategier. Det är en faktisk samhälllig process i den bemärkelsen att kapitalet har en tendens att förflytta sig från områden med låg produktivitet till områden med hög produktivitet (när denna skillnad leder till en förändring i profit). En sådan omstrukturering tenderar att skapa ett samhällligt genomsnitt de facto och rent principiellt. Mekanismerna för en sådan omstrukturering sträcker sig från ökade investeringar i fabriker med hög produktivitet och nedstängningar av de med lägre produktivitet, till en intern företagskonkurrens och spridning av liknande produktivitetshöjande innovationer inom hela industrin.

Samtidigt upptäcker vi i Marx analys av det relativa

³⁶ ”Produktivitet” syftar alltid på den mängd varor som produceras av en given mängd nyttigt arbete med en given nivå av kunnande och intensitet. Se kapitel 4 nedan för en utförligare diskussion av detta.

mervärdet och maskinernas införande att arbetstiden faktiskt ökar på två olika sätt. Till att börja med kräver minimerandet av maskinernas driftkostnader ofta att de hålls igång dygnet runt, vilket resulterar i tendensen att både förlänga arbetsdagen och införa nattarbete. För det andra tenderar maskinarbetets smidiga regelbundenhet att tvinga arbetarna att arbeta betydligt mer kontinuerligt och på så vis ”täppa igen luckorna i arbetsdagen”. Detta är en process som i praktiken innebär hårdare arbete och omöjliggör de pauser och raster som arbetarna annars kunde stjäla sig till under arbetstid. I det att de ändrar mängden nyttigt (och, indirekt, ”värdeproducerande”) arbete under en viss tidsperiod, förändrar båda dessa fenomen arbetstidens natur genom att göra den mer värdeproducerande. En sådan intensifiering av arbetet eller arbetsförhållandena betyder mer svett, hårdare slit, och ofta ökade olyckor för de inblandade arbetarna.³⁷

Detta leder oss till att ytterligare begrunda tidens natur under kapitalismen. Hittills har vi sett att det är omöjligt att enbart betrakta tiden utifrån produktionens kronologiska tid i och med det abstrakta arbetets samhälleligt genomsnittliga karaktär. Vi har också just sett hur en ökning av arbetets intensitet helt säkert förändrar betydelsen av ett visst mått av arbetstid. Men Marx analys av arbetstiden har mer än så att säga. Den

³⁷ Att säga, som man ofta hör, att arbetare ”producerar” värde är vilseledande. Det får värde att låta som någon metafysisk substans – en sorts flogiston. Som vi har sett är arbete under kapitalet värdets substans. Ju mer arbete som utförs inom ett givet tidsmått, desto mer värde finns det [om man som vanligt antar att produkterna av det arbetet också tar formen av värde, bytesvärde, genom försäljning]. Samma språkliga problem finns när vi pratar om att konstant kapital ”överför” sitt värde till produkten. Poängen är att konstant kapital är nödvändigt för produktionen och kräver ett visst mått arbete för att produceras. Det slutliga ”värdet” hos en ny produkt, konstant kapital + variabelt kapital + mervärde, är helt enkelt identisk med summan av det (abstrakta) arbete som krävs för att producera det konstanta kapitalet plus det nya arbete som förvandlat det konstanta kapitalet till den nya produkten. Det är inget metafysiskt med dessa relationer, och språkbruk som antyder att det vore det bör undvikas.

utgör en undersökning av en av de grundläggande politiska byggstenarna i kapitalismens klassrelation. Den arbetstid som vi har granskat är framför allt ett fenomen inom den kapitalistiska produktionsstrukturen. Det är den enda tid som räknas ur kapitalets synvinkel. För kapitalet är "arbetstid" den enda levande tiden eftersom det är den tiden som skapar pengar. Mer arbetstid betyder mindre förluster eller mer mervärde, varför kapitalet med alla medel försöker öka tiden. All tid som för arbetarklassen inte innebär arbete, det vill säga exakt den tid som arbetarna kämpar för att utöka, är dödtid för kapitalet. (Jag ska strax återkomma till hur kapitalet försöker omvandla sådan dödtid till arbetstid). För arbetarklassen å andra sidan är arbetstid förlorad tid. Den innebär något som arbetaren har tvingats sälja till kapitalisten; den är tid som tillhör kapitalisten och som är förlorad för arbetaren. Det är bara under vad som inte är arbetstid som arbetaren står fri att leva och utveckla sitt eget liv.

Kapitalet försöker övertyga oss om att tiden är universell och enbart en fysisk enhet. Men vi vet att så icke är fallet. En arbetstimme går inte på något sätt att jämföra med en timme fritid. Ett levande exempel på hur arbetarna är medvetna om detta grundläggande faktum citeras av Marx i *Grundrisse*:

I Times /den 21/ november 1857 finner man ett sött tjut av raseri från en västindisk plantageägare. Med stor moralisk indignation påvisar denne advokat – som ett argument för att negerslaveriet måste återinföras – att Quashees (de fria negerna på Jamaica) nöjer sig med att producera det som är absolut nödvändigt för deras egen konsumtion och att de betraktar dagdriveriet (indulgence and idleness) som den egentliga lyxartikeln vid sidan av detta 'bruksvärde'. Han säger också, att de ger fan i sockret och i det fasta kapital som är nerlagt i planteringarna, och att de snarast visar en ironisk skadeglädje över de plantageägare som går under.³⁸

³⁸ Karl Marx, *Grunddragen i kritiken av den politiska ekonomin*, (Zenit/Rabén & Sjögren), 110. [Denna bok utgör ett urval ur *Grundrisse*. Ö.a.]

Detta är en grundläggande orsak till varför tiden är ett avgörande område för klasskampen. Klockor har blivit förtryckarvapen inom kapitalet eftersom arbetstidens minuter är guld värda för kapitalet. Det är sant att klockor inte kan göra en direkt mätning av arbetet eftersom värdet bestäms av det samhällseliga genomsnittet, men de utgör likväl verktyg för att utvinna så mycket arbetstid som möjligt på varje arbetsplats, och avgör indirekt, som vi har sett, den mängd värde som produceras.

Kapitalets och arbetarklassens kamp om tiden, som Marx senare analyserar på djupet i kapitel tio om arbetsdagen, fortsätter på verkstadsgolvet på många olika sätt. Några av dessa former har jag diskuterat i förra kapitlet: den öppna kampen om den ”normala” arbetsdagen, till exempel. Andra former som Marx diskuterar är till exempel kampen om arbetstidens intensitet, som vi just har tittat på, och ”naggandet” på arbetsdagen varigenom kapitalet (och arbetarna, även om Marx inte direkt tematiserar detta) försöker öka (eller minska) mängden arbete vid varje tillfälle: vid början och slutet på dagen, vid lunch- och fikapauser och så vidare. I kapitel 18 och 19, om tid och ackord, ser vi också hur kapitalet försöker manipulera formerna för betalning av variabelt kapital i syfte att minska mängden arbetstid, till exempel genom att hålla tim- eller ackordslönerna låga. Idag, när frågan om den mängd arbete som kapitalet kan tvinga arbetarna till återigen har blivit en avgörande konfliktfaktor, experimenteras det med nya mönster för att manipulera tiden, som i fallet med fyradagarsvecka eller flexitid, där båda klasserna försöker förbättra sina positioner.

Men medan kamperna om tiden i fabriken eller på kontoret, liksom om den avlönade arbetstiden, är många och varierande, så är det kampen om tiden utanför den ”officiella” arbetstiden som ter sig mest problematisk. På artonhundratalet, när Marx levde och verkade, var den tid som arbetarna hade utanför arbetet ytterst marginell. Den räckte knappt till för

deras reproduktion som arbetskraft. Under sådana omständigheter blev sömn, mat och sexualliv, som normalt betraktas som "fritidsaktiviteter" för arbetarnas eget nöje, reducerade till ett försök att lappa ihop de skador (fysiska och psykiska) som orsakats i fabriken. I diskussionen om reproduktion i kapitel 21, såg Marx detta som en situation där "arbetarklassen, även utanför den omedelbara arbetsprocessen, [är] ett tillbehör till kapitalet i lika hög grad som det döda arbetsmedlet."³⁹ Redan "arbetsdagen" innehåller både fabriksarbete och "fritid". Under dessa omständigheter drog Marx slutsatsen: "kapitalisten kan lugnt överlåta uppfyllandet av [arbetarklassens reproduktion] till arbetarnas självbevarelse- och fortplantningsdrift."⁴⁰

Som vi såg i diskussionen om varuformen uppmärksammade Marx hur den fortsatta produktionsökningen genom att minska den samhälleligt nödvändiga arbetstiden tenderade "att minska arbetstiden till ett minimum", och hur denna tendens blev allt starkare i och med framstegen inom vetenskap och teknologi. Denna tendens att minska arbetstiden är samtidigt en tendens att "skapa ledig tid", fritid för arbetarna. Kapitalets återkommande problem ligger i att hitta sätt att omvandla denna fritid till arbetstid. Marx kunde se den grundläggande kris som detta till slut, på grund av den snabba utvecklingen, skulle innebära för ett system baserat på påförande av arbete. Han såg att när arbetarna själva skulle "appropriera sitt eget merarbete", då skulle "ledig tid upphöra att ha en antitetisk existens" och bli det sanna måttet på rikedom. Vad han inte kunde förutse, och detta blir uppenbart gång på gång i *Kapitalet*, var de många sätt på vilka kapitalet skulle försöka omforma samhället i dess helhet, både inom och utanför fabriken, både under "arbetstid" och under "fritid", för att så kunna omvandla all tid till arbetstid. När Marx begrundade kapitalets försök att införliva ledig tid och omvandla den till arbetstid, tänkte han på industriell

³⁹ Karl Marx, *Kapitalet*, band 1, 504.

⁴⁰ *Ibid.*, 503.

expansion och skapandet av nya fabriker och kontorsarbeten. Det enda undantaget till detta var fallet med reservarmén, där han tydligt såg att "fritiden" var ett integrerat och nödvändigt moment för kapitalets "arbetsmarknadsfunktion". Men även om denna insikt är grundläggande, utvecklade han aldrig analysen av kapitalets och arbetarklassens kamp om fritidens innehåll.

Som vi såg i introduktionen innebar kapitalets historiska utveckling efter Marx, en utveckling som han inte kunde förutse, framväxten av kapitalistisk kontroll för att kunna forma hela samhället till en stor social fabrik där alla aktiviteter skulle bidra till en utökad reproduktion av systemet. När Marx till exempel i tredje sektionen av kapitel 13 behandlade anställandet av kvinnor och barn, såg han dessa personer dras ännu djupare in i det industriella maskineriet, för att gå under om dagen och återhämta sig om natten på samma sätt som manliga arbetare. Det fanns inget behov av en teori om familjen, hushållsarbetet eller skolarbetet, eftersom de utgjorde försumbara delar av dagen. Men senare, i och med utestängandet av kvinnor och barn från gruvorna, kvarnarna och fabriker, i och med skapandet av den moderna kärnfamiljen och det offentliga skolsystemet, har en sådan teori blivit nödvändig. Idag måste vi studera hur kapitalet strukturerar "fritiden" för att öka värdet. Vi måste se hur kapitalet har strukturerat hemarbetet med hjälp av hushållsekonomi och TV för att säkra att kvinnans tid bidrar till reproduktionen av deras egen, deras makars och deras barns arbetskraft. Vi måste se driften att reproducera livet som arbetskraft bakom kapitalets propaganda om att det är i individens eller familjens intresse att ha ett "mysigt" hem eller en "bra" utbildning.

Vi måste se hur kapitalet utvecklade hushållsekonomin, inte för att lära framtida hemarbetare hur de ska begagna sig av samhällets välstånd (både varor och fritid) för att berika sina egna liv, utan för hur de ska klara sig med det lilla de har. Det är

sant att arbetarna kräver en ökad tillgång till utbildning. Men vi måste icke desto mindre se hur kapitalet har format det ”offentliga” skolsystemet inte för att ”upplysa” arbetarnas barn, utan för att tillfredsställa sina behov av vissa färdigheter, av ny teknologi, av nya strategier för samhällskontroll, och framför allt för att inprägla disciplin. Både hushållsarbete och skolarbete har syftet att bidra till att hålla arbetskraftens värde lågt. Ju mer arbete som utförs av kvinnor i hemmet, desto mindre värde behöver arbetarna få från kapitalet för att reproducera sig själva. Ju mer studenterna arbetar i skolan, desto mindre värde måste investeras i deras utbildning och disciplinering för fabriken (eller hemmet). På grund av detta kan en ökning av hushållsarbetet eller skolarbetet, i och med en ökad mängd av det variabla kapital som är nödvändigt för reproduktionen av arbetarklassen, bidra till mervärdets tillväxt (eller omvänt: en minskning kan underminera tillväxten – se nedan). Faktum är att vi måste se hur den sociala fabriken har växt fram ur arbetarnas försök att fly undan den industriella fabriken och från kapitalets sociala ingenjörskonst, samt hur den idag omfattar nästan allt av det som Frankfurtskolan kallade livets ”kulturella” sfär. Kapitalet försöker forma alla fritidsaktiviteter – språk, litteratur, konst, musik, television, nyheter, filmer, teater, museum, sport – till att passa sina egna intressen. Därför tvingas vi, snarare än att automatiskt betrakta obetald ”icke-arbets-tid” som fritid eller som motsatt kapitalet, istället inse att kapitalet har försökt integrera även denna tid i sin ackumulationsprocess, med resultatet att rekreation bara innebär återskapandet av arbetskraften. Eller uttryckt på ett annat sätt: kapitalet har försökt omvandla ”individuell konsumtion” till ”produktiv konsumtion” genom att skapa den sociala fabriken. När Marx formulerade arbetskraftens kretslopp som $AK-P-V$, i vilken arbetskraften (AK) byts mot en lön i pengar (MP), som sedan byts mot konsumtionsvaror (V), framstår arbetarnas konsumtion som slutprodukten i kedjan. Försöket att göra konsumtionen ”produktiv”

sker genom att strukturera den som en produktionsprocess vars produkt är arbetskraften. Detta är en situation som kanske bäst symboliseras genom ett kretslopp av arbetskraftens reproduktion:

$$AK-P-V(SM) \dots T \dots AK^*$$

där $V(SM) \dots T$ representerar konsumtion som en del av arbetet att producera arbetskraften (AK^*). Asterisken på AK^* indikerar förändring. Trots det faktum att arbetet med att vara gravid och uppfostra ett barn ökar befolkningen, indikerar arbetet (till exempel hushållsarbete) i T fortfarande ett mindre värde per capita och därför är $AK^* < AK$. Detta har en positiv inverkan på överskottet på grund av att nivån av variabelt kapital är lägre än den annars skulle ha varit. Kapitalets nya organisering av den sociala fabriken kan därför representeras genom följande diagram i vilket kretsloppen av industriellt kapital och av reproduktionen av arbetskraft är inbördes relaterade:

(Re)produktion av
arbetskraft

Industriellt kapital

$$AK-P-V(SM) \dots T \dots AK^*-P-V(SM) \dots T \dots$$

$$P \left\{ \begin{array}{l} P-AK \\ P-PM \end{array} \right\} \dots T \dots V'-P' \left\{ \begin{array}{l} P-AK \\ P-PM \end{array} \right\} \dots T \dots$$

Om det individuella kapitalets kretslopp producerar konsumtionsvaror, kommer det att vara sammanflätat med reproduktionen av arbetskraftens kretslopp genom att sälja dess resultat [output] V' till arbetarna som deras subsistensmedel $V(SM)$ i utbyte mot deras lön (P), vilket blir till kretsloppets intäkter (P').⁴¹

I denna utveckling, som spridit sig i en rasande fart under nittonhundratalet, ser vi både kapitalets eviga tendens att generaliseras och bli universellt (se diskussionen om den utvecklade värdeformen nedan) och dess svar på det växande problemet

⁴¹ Ibid.

att hitta fabriksarbete för att påföra som ett medel för samhällskontroll. Marx förutsåg denna motsättning, men kunde inte förutse denna form av socialisering av arbetet, som skapar åtminstone en tillfällig lösning.

Hur som helst måste vi här, liksom i fallet med varje aspekt av kapitalet, inse att det fortfarande finns två sidor, att det fortfarande pågår en kamp som aldrig helt har integrerats. Som jag argumenterade för i inledningen måste vi undvika nutida marxisters blindhet, vilka ser och analyserar de olika formerna för kapitalistisk dominans inom kulturens område men misslyckas med att se hur arbetarklassens kamp vid upprepade tillfällen försatt denna dominans i en kris. Kapitalet planerar förvisso hela samhällslivet, men vi lever inte i *Du sköna nya värld*. Arbetarklassen har med kraft gång på gång hävdats sin autonomi. Precis som arbetarklasskampen i fabriken har tvingat kapitalet att omorganisera sig självt, har även kampen inom "kulturens" sfär tvingat kapitalet att om och om igen söka nya vägar för att inte helt tappa kontrollen. Det finns en lång historia av kultur-revolter som inbegriper alla områden av samhällslivet, familjen, utbildningen, konsten, litteraturen och musiken. Vad som är avgörande är att se hur kapitalets svar som regel snarare har liknat ett desperat sökande efter en ny taktik än den jämna och smidigt kontrollerade assimileringprocess som profeterna för den "borgerliga kulturens hegemoni" föreställer sig.

Det nutida beviset för arbetarklasskampens verkliga autonomi på dessa områden finner vi i dess avgörande bidrag till kapitalets nuvarande kris. Familjen, en av de grundläggande organisationsenheterna i kapitalets sociala fabrik, har i allt högre grad slitits sönder på grund av kampen från kvinnor, barn och till och med män som har flytt från varje försök att "integreras". Kapitalet söker nu desperat efter olika vägar att antingen fösa ihop familjen igen eller hitta alternativa institutioner. Det offentliga skolsystemet, åter en av dessa grundläggande institutioner för "kulturell hegemoni", befinner sig även det i så gott

som total oordning. Skolornas kris, som delvis kan härledas till familjens kris, och som så tydligt var en av huvudkomponenterna i sextioalets kampcykel, har fortsatt. Kapitalet finansierar experiment efter experiment för att komma fram till nya metoder att omforma "utbildningen" på ett sätt som möjliggör att kontrollera studenterna. Detta är bara två av de mest uppenbara exemplen på ett sammanbrott i den sociala fabriken, i kapitalets "kulturella" institutioner; det finns många, många andra. Och när dessa kontrollinstitutioner, dessa institutioner som omvandlar fritid till arbetstid kollapsar, får arbetarklassen mer och mer ostrukturerad tid över, under vilken den kan utveckla sin kamp oberoende av kapitalet. Dessa institutioners kollaps är därför inte bara ett tecken på framgång i denna specifika konflikt, utan öppnar även utrymmen för en fortsatt och utvidgad kamp.

Det finns inte längre något behov att predika mot "arbetsmoral", den "skumma böjelse" som Paul Lafargue tyckte sig se besmitta arbetarklassen.⁴² Arbetarna har redan förkastat kapitalets definition av levande tid som arbetstid och har inte bara krävt "rätten till lättja" utan har också i allt högre grad uppnått den. Tjugofyratimmarsarbetsdagen (tänk på "sömninläring") har blivit en nostalgisk dröm för kapitalet och en fantastisk illusion för Frankfurtskolans kritiska teoretiker, blinda som det förefaller för krisens mångsidiga karaktär. Kapitalet har arbetat för att bli identiskt med samhället, men en sådan identitet har förkastats av arbetarklassen som nu hotar kapitalets själva existens. I en period som denna, när hög produktivitet gör det möjligt att tillfredställa arbetarklassens behov, och när krisen med all tydlighet visar att detta inte kommer att ske med kapitalets bistånd, fortsätter arbetsvägran både i fabriken och utanför att vara en avgörande faktor för klasskonflikten. Fabriksarbetarnas

⁴² Paul Lafargues essä "Rätten till lättja" publicerades ursprungligen 1883 som ett angrepp på parollen "rätten till arbete". [Paul Lafargue, *Rätten till lättja*, (Symposion/Fri Press, 1989).]

krav på mindre arbete och mer betalt går inte att integrera om deras kamp mot arbete får lönerna att fortsätta stiga snabbare än produktiviteten. Att hoppa av skolan och avbryta utbildningen kan inte ses som ett moment i den kapitalistiska utvecklingen när bristen på disciplin genomsyrar både skolorna, arbetslöshetsleden och fabriken. Genom dessa exempel kan vi lära att tiden alltid har ett innehåll och att det pågår en kamp om detta innehåll och dess varaktighet. Tid framstår som ett allt viktigare element i klasskampen, och konflikten om tiden har återigen rest den grundläggande frågan om både arbetets och fritidens natur.

Den ökade mängd fritid som frambragts under krisen har, genom att utgöra ett fundament för ytterligare kamper, visat sig vara en motsats till arbetstid, men i lika hög utsträckning inom som mot kapitalet. I slutändan kommer arbetarklassen i och med det revolutionära störtandet av kapitalet att röra sig bortom både arbetstid och fritid. Som vi har sett är fritid tid som är fri *från* arbete lika mycket som den är fri *för* arbetarklassen. Här framträder kanske Marx begrepp om ledig tid fritt från förvirrande antydningar om en abstrakt koncipierad "frihet".

Denna granskning av kapitalets samhällsligt nödvändiga arbetstid, av arbetarklassens kamp mot den samt dess krav på fritid, kan lära oss mycket om olika politiska strategier. Det finns till exempel inte någon verkligt ledig tid så snart kampen omvandlas till politiskt arbete. Det är i detta sammanhang som partiet växte fram som en nödvändig institution inom kapitalet eftersom det, liksom fackföreningar och så många andra institutioner, formar "fritiden" på ett sätt som i slutändan bidrar till systemets upprätthållande, även om det sker i en omorganiserad form. Samtidigt visar de integrerande aspekterna av rekreation och ledighet på gränserna för ett fritt avnjutande av fritid, av "lek". Det är sant att arbetarna kämpar för tid till att leva, älska och leka, men som vi har sett kan den tiden struktureras av kapitalet och vändas mot dem. Som med fabriksarbete är det aldrig

en fråga om huruvida man gillar det eller ej, utan snarare om aktiviteten är påförd och strukturerad för att säkra systemets reproduktion. Det är genom att koppla samman konfrontationer med kapitalet under alla tidsperioder som tiden mest effektivt kan vändas mot kapitalet. Delkrav kan mötas förutsatt att kapitalet kan finna adekvat kompensation. Kortare arbetsdag (och därmed mer fritid) kan införas om produktiviteten ökar och om denna fritid struktureras. Det som ter sig så spännande med den nuvarande krisen är just hur arbetarklassens attacker mot den kapitalistiska sociala fabriken som helhet konvergerar och kompletterar varandra. Alla sorters arbetare kräver nu inte bara mindre arbetstid, utan vägrar också att kompensera för det. De inte bara arbetar mindre i fabriken utan använder också sin fritid till att "nedmontera" sin egen arbetskraft. De med hel- eller deltidjobb använder sin "fritid" till att samla styrka; inte för att arbeta utan för att fortsätta vägra arbeta. De som är "arbetslösa" och som förväntas att arbeta genom att leta efter ett arbete, genom att använda sin fritid till att upprätthålla arbetsmarknadsfunktionen, använder istället sin tid till att undvika arbete och ökar sina krav på att få arbetslöshetsstöd, socialbidrag och så vidare. Här är den verkliga faran för kapitalet: arbetarklassen säger, "Vi vill ha allt, även all vår tid – ingen mer arbetstid och därför ingen mer fritid, bara ett liv att leva efter eget behag." Sådana krav är totalt icke-assimilerbara inom kapitalet, vars kris fortsätter eftersom det inte ännu har funnit någon strategi för att besegra den.

Bruksvärden och varor som en samhällsprocess

Den sista punkten, som betonas av Marx i den sista paragrafen i det första kapitlets första sektion, är att "varan" är en samhälls-elig kategori. Marx kommentar är inte bara formalistisk eller definitionsmässig: att varor bara är varor i den mån de utgör

en enhet av både bruksvärde och bytesvärde antyder att en produkt måste både bytas och konsumeras för att vara en vara. Detta är definitivt sant, men huvudpoängen är att varuformen aldrig får reifieras: den är aldrig en sak. Vi talar om varor som saker eller saker som varor, men bara på grund av att de utgör ett moment i den samhälleliga interaktionen. Som en del av denna cirkulation är de inte saker utan utgör en samhällsprocess. Som analysen borde ha gjort klart vid det här laget, existerar saker (bruksvärden) som sådana bara i och med deras specifika egenskaper. Marx visar nu, att för att kunna vara varor måste dessa egenskaper vara av sådan karaktär att de kan göras till samhälleliga bruksvärden. Även i egenskap av sådana utgör de bara latent bruksvärden, och de blir inte faktiska bruksvärden så länge de inte konsumeras. ”Ingenting”, säger Marx i de sista två meningarna, kan ”ha värde utan att vara ett bruksföremål. Är det utan nytta, så är också arbetet däruti förbrukat utan nytta, räknas inte som [abstrakt] arbete och bildar därför inget värde.” På så vis är alla kategorier en del av en process. Vi har nu sett att bruksvärde, bytesvärde, abstrakt arbete, värde och samhälleligt nödvändig arbetstid alla är samhälleliga kategorier som anger vissa bestämningar av varuformen, och som samtliga är av avgörande betydelse för den mest grundläggande av alla samhällsprocesser: klasskampen.